OSMANLI DİPLOMASİSİNDE BATI İMGESİNİN DEĞİŞİMİ VE ELÇİLERİN ETKİSİ (18. ve 19. Yüzyıllar)

Namık Sinan Turan*

Özet

Toplumların birbirini algılayışları, farklılıkları yorumlayış biçimleri, gündelik yaşamdan politikaya, kültürel ilişkilerden diplomasiye değin geniş alanda sonuçlar doğurabilmektedir. Geleneksel toplum yapısının hakim olduğu dönemlerde farklı kültürlere olan bakış daha üsten ve bir o kadar da önyargılı olmuştur. Özellikle farklı inanç alanları karşılıklı olarak birbirini tanımlarken kendi kültürel referanslarını esas almışlardır. Aynı durum Osmanlı toplumunun dış dünyaya bakış açısında da söz konusudur. Osmanlı Devleti'nin klasik dönem boyunca kendi dışındaki kültürlere ve dünyaya bakışı ile 18. yüzyıldan sonraki tutumu farklılıklar içermektedir. Bunda Batı'da yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelerin Osmanlıları etkilemesi kadar resmi görevlerle dışarıya gönderilen elçilerin tuttukları raporların ve sefaretnamelerin de etkisi büyük olmuştur. Sefaretnameler doğru ve yanlışlarıyla Batı'daki gelişmeleri ve yaşam biçimlerini Osmanlı başkentine taşımışlardır. Bu makalede Osmanlıların Batıya bakışında yaşanan değişim sürecinin kırılma noktaları ile söz konusu gelişmede sefaretnamelerin rolü incelenmektedir. Böylelikle Osmanlı Devleti ile Batılı devletler arasındaki etkileşimin kaynakları ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Diplomasi, Elçilik, Sefaratname*

Abstract

The Changing of Western Image in the Ottoman Diplomacy and the Influence of the Ambassadors

The perception among the nations recognizing each other and the interpretation of the differences between them reveals many donsequences concerning wide areas, ranging from daily life to politics and from culture to diplomacy. During the era when traditional society was valid, the perception of recognizing other cultures was rather in terms of prejudice. Especially in the matter of defining each other, almost every society depend ontheir own culturel referances as basis. Same can also be said for the Ottoman society. The Ottoman Empire's point of view regarding other cultures and the world abroad differs from classic period to the 18. Century onwards. The major influences to this cahnge are the socio-economic developments in the West and the reports and the *sefaretnames* which the Ottoman ambasadors regularly reported to the capital. *sefaretnames* casually brought the view of Western developments and life style, though sometimes positively and sometimes negatively, to the Ottoman capital. This study examines the milestones in the process of shaping of the Western image in the Ottoman Empire and the role of *sefaretnames* during this process, and aims at mentioning the sources of interaction between the Ottoman Empire and the Western states.

Key Words: *Diplomacy, Ambassador, Sefaratname*

* Dr. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Eski Yunan'da devletin resmi belgelerinin korunması, düzenlenmesi, devletlerarası antlaşmaların yorumlanması ve tüm bunları yürüten bürokratik mekanizmayı ifade eden diplomasi sözcüğünün uluslararası ilişkilerin temsilciler yoluyla yürütülmesini içeren yeni bir anlam kazanması uzunca bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir (Nicolson, 1970: 31).[1] Buna karşılık devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde elçi kullanma geleneğinin kökeni oldukça eskilere dayanmaktadır. İtalyan cumhuriyetleri ve ardından Akdeniz bölgesinde yaşanan gelişmeler zamanla geçici nitelikteki *ad hoc* diplomasinin yerini daimi temsil esasına dayalı diplomasiye bırakmasına yol açmıştır (Nicolson, 1970: 33-34).[2]

Diplomasi anlayışını *"hiçbir Avrupalı Hıristiyan devleti eşit haklara haiz muhatap kabul etmemek ve onlarla hiçbir zaman daimi barış içinde olmamak"* ilkesi üzerine kuran Osmanlı Devleti 18. yüzyıla kadar klasik diplomasi anlayışını korumuştu (Savaş, 1996: 432). Bunun nedenleri arasında Osmanlı idarecilerinin bilinç altında Batıya karşı barındırdıkları üstünlük duygusu kadar, tüccar ve dini kurumların dışarıda yaygın faaliyette bulunmayışı da yer almaktaydı. Sultan I. Süleyman'ın Fransa kralına gönderdiği mektupta kendisinden bahsederken *"Sultanların sultanı, Kralların kralı dünya prenslerine taçlarını dağıtan, dünyada Tanrının gölgesi, alev saçan ve muzaffer kılıçlarına boyun eğmiş nice ülkelerin imparatoru"* ünvanlarını kullanmasına rağmen Fransa kralından "senki Fransa krallığının kralı Fransuva" (Uzunçarşılı, 1995a: 502-510) olarak söz etmesi bilinç altında yatan üstünlük duygusunun dışa vurumuydu (Aktan, 1995: 94-95). Kanuni aynı tavrı İspanya kralına gönderdiği 1547 tarihli mektupta da sergilemekteydi. Söz konusu yaklaşımda Osmanlı'nın imparatorluk geleneği içinde Roma'nın varisi olduğu iddiası etkiliydi (Ortaylı, 1999: 77-85).

18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin dış dünyayla, özellikle Batıyla ilişkilerinde belirleyici kavramlar Dar'ül Harp, Dar'ül İslam ve Eman'dı. Dar'ül İslam esas olarak İslam egemenliği altında bulunan, Müslümanların yanısıra gayrı Müslimlerin de İslam idaresini tanıması şartıyla yaşayabildikleri bütün memleketleri ifade ederken, Dar'ül Harp Müslüman egemenliği dışında kalan alanları tanımlıyordu (Tyan, 1954: 302). Bu ikili ayrımın dışında fiili olarak ortaya çıkan Dar'ül Sulh ise İslam hakimiyetine girmemiş olmakla beraber serbest iradeyle Müslüman bir

[1] Diplomasi sözcüğünü bu anlamda ilk kullanan isim İngiliz devlet adamı Edmund Burke'dir. 1876'da kaleme aldığı eserinde diplomasi sözcüğü günümüzde kullanıldığı anlama karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır.

[2] Avrupa'da bu gelişmelerin yaşanması 15. yüzyıla değin uzanmaktadır. İlk olarak Milano dükü Francesco Sforza'nın 1455'te Cenova'da daimi elçilikler kurmasının ardından Savva dükü, Vercelli Başdiyakosu Eusebio Venedik Londra'da bulunan iki tüccarı "İngiliz adalarına giden yolun çok uzun ve tehlikeli" olduğu gerekçesiyle subambasciatorluğa atadı. Bu gelişmeyi 1462'de İtalyan devletlerinin Londra, Paris ve V. Charles'in saraylarında sürekli elçilikler kurması izledi. 1519'da Sir Thomas Boleyn ile Dr. West, daimi İngiliz elçileri olarak Paris'e gönderildiler. Bundan etkilenen Fransa Kralı I. Francois sürekli diplomasiyi işletecek kurumları oluşturdu. Böylece sürekli ve yaygın diplomasi anlayışı kabul görmeye başladı.

devlete vergi ve anlaşmalar yoluyla bağlanmış Hıristiyan devletleri ifade ediyordu. Eman anlayışına bağlı olarak Osmanlı topraklarına diplomatik bir görevle, ticaret ve ziyaret amacıyla gelen Gayr-ı müslimler misafir kabul ediliyor, can ve mal güvenlikleri sağlandığı gibi yanlarına mihmandar verilerek her türlü masrafları devletçe karşılanıyordu.(İpşirli, 1994: 200, Bassiouni, 1980: 609-633)

Osmanlı coğrafyasında dış dünyayla yakın ilişki içinde bulunan gruplar başta askerlikle meşgul olanlar, bunun yanında tüccar ve dervişlerdi. Hiç şüphesiz bu gruplar kültürel aktarımda etkili olmaktaydı. Uzun süre geçici diplomasi anlayışıyla hareket eden Osmanlıların dar'ül harb olarak gördükleri Batıya bakışları 18. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle değiştirmeye başlayacaktır. Ancak Batı ile olan karşılıklı ilişkiler başlangıçtan itibaren sıkı tutulacaktır. Kurulduğu alanın coğrafi özellikleri dolayısıyla baştan itibaren yüzünü Batıya dönmüş olan Osmanlı Devleti çoğu hukuken geçici mütareke niteliğinde olan barış antlaşmaları ve ticari sözleşmeler imzalamak, dünya siyaseti hakkında yerinde bilgi edinmek, padişahların culuslarını haber vermek ve tahta çıkan Avrupalı monarkların taç giyme törenlerinde bulunmak gibi nedenlerle dışarıya elçiler göndermiştir (Aktepe, 1971: 131-140, Tuncer, 1995: 44-45)[3]. Batılı devletlerin de Osmanlı ile olan ilişkilerde kimi zaman çatışma kimi zaman uzlaşma arayışları içinde oldukları bilinmektedir. Orhan Bey'in Bizans tahtı için mücadele eden Kantakuzinos'la yaptığı ittifak ve Venedik'e karşı Cenevizler'e verdiği imtiyazlar, I. Murat'ın Filibe'yle ilgili olarak VI. Paleolog'la yaptığı antlaşma (1362), Raguza ile 1365'de yapılan garanti antlaşması, Sırbistan Kralı Lazar ve Cenova ile yapılan 1387 tarihli antlaşmalar bu konuya örnek oluşturmaktadır (Girgin, 1990: 38-39).

Diplomaside başarının siyasi istikrarın yanısıra ekonomik ve askeri güçle doğrudan ilişki içinde bulunduğu, bu anlamda güç sahibi devletlerin masa başında daha etkili oldukları bilinmektedir. Bu açıdan Osmanlı diplomasisi için II. Mehmet dönemi yeni bir başlangıca işaret eder. Özellikle doksan imparatorun hüküm sürdüğü bin yılı aşkın bir süre varlığını Avrupa ve Ortadoğu üzerinde sürdüren Bizans'ın tarih sahnesinden çekilmesi Balkanlar ve Ortadoğu'yu olduğu gibi Avrupa diplomasisini de etkilemiştir. Bulunduğu bölgede lider konumunu alan ve devletlerarası ilişkileri yönlendirme gücünü arttıran Osmanlı Devleti önemli bir rol üstlenmiştir. Fatih'in Rum Patrikanesine verdiği imtiyazlar ve bu sayede Ortodokslar üzerindeki toleranslı politikası, II. Beyazıt'ın İspanya'dan kaçan Musevileri himayesi, Kanuni'nin Fransa Kralı I. François'i Şarlken'e

[3] Bu uygulama devletin buhranlı zamanlarında bile aksatılmadan yerine getirilmiştir. Örneğin Patrona İsyanıyla hal' edilen III. Ahmet'in yerine tahta çıkan I. Mahmut'un culusunu haber vermek üzere dış ülkelere fevkalade elçiler gönderilmişti. 22 Aralık 1730'da Leh kralına gönderilen ve 16 Mart 1731'de görevini tamamlayarak Varşova'dan ayrılan Mehmet Efendi bunlardan yalnızca biriydi.

karşı desteklemesi ve kapitülasyonlar vermesi Osmanlıların diplomaside gücünü arttıran gelişmeler olmuştur (İpşirli, 1991: 2002-204).

Batılı devletlerin Osmanlı nezdinde elçilikler kurması ve daimi temsil esasına dayalı bir diplomasi izlemeleri aynı döneme rastlamaktaydı. Osmanlı topraklarındaki ticari çıkarları Venedik'i İstanbul'da daimi elçi bulundurmaya yöneltti. 1454 yılında Bartolommes Marcello'nun bailo olarak başladığı bu görevin süresi başlangıçta bir yıl iken zamanla üç yıla çıkarıldı. Venedik temsilcisi sadece kendi ülkesinin değil aynı zamanda tüm Avrupa'nın haber kaynağıydı. Fransa Kralı I. François'in *"İstanbul'dan Venedik kanalı dışında haber gelmez"* demesi bu açıdan anlamlıdır (Sander, 1993: 82-83). Venedik'in ardından Polonya (1475), Rusya (1495), Fransa (1525), Nemçe (1528), İngiltere (1583), Flemenk (1612) gibi devletler İstanbul'da temsilcilikler kurdular (Unat, 1987: 14). Bu devletlerin diplomatik ilişkilerini daimi kılmalarının nedeni Osmanlı Devleti'nden aldıkları siyasi ve ekonomik imtiyazları koruma kaygısıydı.[4]

I. OSMANLI DİPLOMASİSİ VE ELÇİLER

Karşılıklı temsil ve sürekli elçilik anlayışı III. Selim'e kadar Osmanlı diplomasisine yabancı olmakla beraber gerekli durumlarda "fevkalade elçi" unvanıyla yabancı devletlere elçiler gönderilmekteydi. Bu elçiler Osmanlı Devleti'nin Batıyla haber ağını oluşturan Kırım hanları, Eflak-Boğdan voyvodoları, Dubrovnik Cumhuriyeti ve Erdel beyleriyle birlikte Osmanlı'nın dış iletişimini sağlıyorlardı. Osmanlı diplomasinin (Mustafa Nuri Paşa, 1979: 292-293, İnalcık, 1964: 673)[5] önemli bir ayağını oluşturan ve yabancı elçilere titizlikle uygulanan protokol kurallarına *El-Kadimu Yüzaru* denilmekteydi.

18. yüzyılda elçiler temsil görevlerinin yanısıra Batıyı tanıma ve algılamada aracı rol üstlenmişlerdi. Şüphesiz elçilerin öneminin artmasında 17. yüzyılla birlikte yaşanan gelişmelerin önemli etkisi olmuştu. Osmanlı diplomasisinde karşılıklı eşitlik ilkesinin uygulanmaya başladığı dönem olması nedeniyle III. Murat'ın saltanatı önemli bir yere sahipti. Osmanlı idaresinin Lehistan ve Fas

[4] Batılılar Osmanlılarla kurdukları ticari ve siyasi nitelikteki ilişkilerde iletişimi sağlayabilmek için doğu dilleri alanında eğitim veren okullar kurmuşlardır. Venedik Cumhuriyeti 1551'de aldığı bir kararla 8 ila 14 yaş arasındaki gençleri daha çok gündelik işlerde kullanmak amacıyla *Giovanna della Lingua* olarak yetiştirmeye başlamıştır. 1621'de Polonya Kralı I. Sigismund, 1669'da Fransa Maliye Bakanı Colbert dil genci yetiştiren okullar kurmuşlardır. Dil bilen gençler ticari ilişkilerin yanısıra kültürel alış verişte de etkili olmuşlardır.

[5] Osmanlı diplomasisini 15-17. yüzyıllar arasında Divan-ı Hümayun ve ona bağlı kalemler yürütmüştür. Bu dönemde diplomasinin temel aktörü Reis-ül Küttaptır. Katiban-ı Ahkam-ı Divan ve Katıban-ı Hazine-i Amire olarak iki gruba ayrılan Osmanlı sivil bürokrasisi içinde menasıb-ı sitte'den sayılan reis-ül küttap'ın ağırlığı vardı. Katiplerin en üst derecelisi olan ve ilk devirlerde tamamıyla nişancıya bağlı olan makamın nüfuzu 18. yüzyılda genişlemiş ve tamamen dış işlerden sorumlu bir devlet memuru durumuna gelmiştir. 16. yüzyılda Celalzade Mustafa, Mehmet Bey ve Feridun Bey gibi güçlü reis-ül küttaplar döneminde nişancının denetiminden çıkarak sadrazamın sağ kolu haline gelen bu görev Köprülüler zamanında etkinliğini artırmıştır. Özellikle Şami-zade Mehmet Efendi'nin kurumun saygınlığının artmasında rolü büyük olmuştur.

üzerindeki etkinliğinin genişlediği, İngilizlerle ticari ilişkilerin geliştirildiği bu dönemde Batı'da Avusturya, Doğuda İran ile girişilen mücadele mali ve sosyal yapıda sarsıntıya yol açtı. 14 yıl süren savaş sonunda 1606 Kasımında imza edilen Zitvatoruk Antlaşması barışı getirdiği gibi yeni bir dönemin başlangıcı oldu (Kütükoğlu, 1993: 201-222).

Budin Valisi Ali Paşa'nın temsil ettiği Türk tarafıyla Komorin Valisi Molar'ın temsil ettiği Avusturya arasında yapılan antlaşmaya göre o tarihe kadar Osmanlı padişahlarıyla aynı düzeyde kabul edilmeyen ve kendisine *'kral'* diye hitap edilen imparatora bundan böyle *'çesar'* denilmek suretiyle eşitlik ilkesi kabul ediliyordu. Zitvatoruk sonrası Osmanlı Devleti'nin uyguladığı ofansif savaş politikasını defansif savaş politikasına dönüştüren ikinci gelişme 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşmasıyla yaşanmıştı. Bundan sonra dış politikada dengeler göz önünde tutulmaya çalışılmış, rakip devletlerin tarafsızlığını sağlayabilmek için dışarıya elçiler gönderilmişti. Örneğin 1711'de Avusturya'ya Prens Eugen'e gönderilen elçi Seyfullah Ağa'nın görevi Osmanlı Prusya ilişkilerinin gerginleştiği ve savaş aşamasına gelindiği bir noktada Avusturya'nın tarafsızlığını sağlamaktı Uzunçarşılı, 1995b: 95-98). Karlofça ve Pasarofça (1718) antlaşmalarını izleyen bir dizi ticaret, seyr-i sefain antlaşmalarıyla Avusturya, İngiltere, Fransa ve 1730 Belgrad Antlaşması'ndan sonra Rusya elçilikler konusunda Osmanlı Devleti'nde çağın diplomatik ayrıcalık ve güvencesini elde ettiler. Rusya Kaynarca Antlaşması'ndan sonra konsolosluk haklarını genişletti. Böylece bir İslam devleti ilk defa olarak Hıristiyan devletlerle eşit düzeyde diplomatik ilişki sistemine giriyor ve Westfalya esaslarına tabii oluyordu (Ortaylı, 1985: 278-279). 1718 sonrası ağırlık kazanan Batıyı tanıma çabaları elçilerin öneminin artmasını sağladı. Sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın Paris'e yolladığı Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'ye verdiği talimatta yer alan *"vesaiti ümrana ve maarifine dahi layıkıyla kesbi ittila ederek kabili tatbik olanları takriri"* ifadesi bu anlayışın sonucuydu (Karal, 1940a: 19).

Diplomasi sahasında 6 Şubat 1836'da Hariciye Nezareti kuruluşuna kadar elçilerle ilgili yapılan en önemli girişim III. Selim döneminde yoğunluk kazanan ıslahat çabalarına paralel olarak Avrupa'nın büyük merkezlerinde daimi temsilciliklerin kurulması oldu (Kuran, 1968: 11).[6] 1793 yılında Yusuf Agah Efendi'nin Londra'ya büyükelçi olarak tayin edilmesinin ardından Paris, Viyana ve Berlin

[6] Padişahın tahta çıkışının hemen ardından **"**Avrupa'nın terakkiyat-ı cedidesi ve Devlet-i Aliye'nin vaktu hali iktizasınca düvel-i Avrupa ile peyda olan revabat-ı adidesi düvel-i Avrupa kardesince sefaret usulünun luzum-ı vaz'u tesisini ispatedip hususiyle bu evanda rabıta-i düveliyeyi bütün bütün başka bir hale koyan Fransa İhtilali zuhur ile bilcümle düvel-i Avrupa'yı tedarükat-ı ihtiyatiyeye mecbur ettiğinden Devlet-i Aliyenin dahi düvel-i fahime-i Avrupa nezdinde birer ikamet elçisi bulundurması derece-i vucupta görülmekle düvel-i merkume nezdine birer elçi gönderip ve üç sene müddet tekmilinde anlar celp ve iade ve yerlerine başkaları irsal ile mihval-i meşruh üzere hem umur-ı sefaret idare ettirilmek ve hem de bu tarikle ahvali düvele vakıf bazı zatler yetiştilmek**"** gerekçesiyle açılan elçiliklerin başlıca iki görevi bulunmaktaydı: Klasik elçilik görevlerini yerine getirmek ve o ülkede mukim Osmanlı tüccarlarının haklarını korumak.

gibi Avrupa siyasetinin belirlendiği büyük merkezlerde elçilikler kurulmuş ve bunlar 1821'e kadar görev yapmıştı. Ancak daimi görevle gönderilen elçilerin büyük bölümünün yabancı dil bilmemesi, Rum tercümanların, maslahatgüzarların etkisinde kalmaları kimi zaman sorunlar çıkarıyordu. Nitekim Yunan ayaklanmasının başladığı dönemde Rum maslahatgüzarların Babıâli'ye yanlış bilgiler aktarmaları sonucunda II. Mahmut bu görevlilerin hepsini birden azletti (Orhonlu, 1975: 15).[7] Böylece Osmanlı ikamet elçilikleri muvakkaten ortadan kalkmış oldu. On üç yıl süren kesintinin ardından 1834'de aynı başkentlerde açılan daimi elçilikler son dönem Osmanlı diplomasisini belirleyen klasik denge politikasının uygulanmasında etkili oldular (Kuran, 1968: 64).

II. OSMANLI ELÇİLERİNİN AYNASINDAN BATI

Gerek özel görevlerle gönderilen fevkalade elçiler gerekse 1793 sonrasında daimi statüde görev yapan elçiler edindikleri izlenimlerle Batı imajının yeniden oluşumunda etkili olmuşlardır (Babinger, 1981: 352 vd.).[8] Bu etkileşim Osmanlı cephesinde Batılılaşma hareketini gündeme getirirken, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Batı'da ***Turguerie*** akımının doğmasına yol açmıştır. 1665'de IV. Mehmet'in Alman İmparatoru I. Leopold'e gönderdiği Elçi Kara Mehmet Ağa (ö. 1683) ve yaklaşık 150 kişiden oluşan elçilik heyetinin burada yarattığı etkiyi Batı kaynaklarında saptamak mümkündür. Tarihçi Hammer Türk elçilik heyetinin 8 Haziran 1665 tarihinde Viyana'ya girerken uyandırdığı ilgiyi kralın Türkçe tercümanı Meninski'nin tuttuğu raporlardan şu şekilde aktarır: *"... Elçilik alayı, Schwechat'tan itibaren parlak bir törenle ilerlemeye başlamış ve heyete hoş geldiniz demek üzere saray mareşali ile heyetin iaşe ve ibate komiseri olarak görevlendirilen Von Ugarte karşıncı gelmişti. Elçilik heyeti, en önde kentin esnaf loncaları temsilcileri...atlılar, daha sonra imparatorun ve saray mareşallerinin mahiyetleri, sultanın imparatora hediye ettiği at yedekte, daha sonra ağalar, tuğ taşıyan yeniçeri ve hemen arkasından imparatorun on iki borazancısı, saray mareşali ile saray komiseri arasında, imparatorluk mareşali tarafından*

[7] Tercümanlık Osmanlı diplomasi örgütü içinde özel bir öneme sahiptir. 16. yüzyıl sonrasında Divan tercümanı olarak görevlendirilmiş olan kimseler daha çok Macar, İtalyan, Leh, Alman, Rum asıllılardan oluşmuştur. Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın Kandiye kuşatmasında ve barış görüşmeleri sırasında büyük yardımını gördüğü Panoyoti Nicoussios Mamonius adlı Sakızlı bir Rum'u bu göreve getirmesinin (1669) ardından baş tercümanlık görevi 1821'e kadar Fenerli Rumların elinde kalmıştır. 1709 yılında ilk defa olarak İskerlet-zade Nicola'nın Boğdan voyvodalığına tayin edilmesi zamanla geleneksel bir hal almış Fenerli Rum beylerinin Osmanlı yönetim erki içindeki yerlerini sağlamlaştırmıştır. Ancak bu durum bazı zamanlarda olumsuz gelişmelere yol açabiliyordu. İskerlet-zade'lerden Aleksandr'ın 1740 yılında Avusturya ve Rusya ile yapılan barış görüşmeleri sırasında devletin sırlarını karşı tarafa açıklaması idam edilmesine neden olmuştu. Aynı şekilde II. Mahmut'un Halet Efendi'nin önerisiyle bu göreve getirdiği Mauroussi'nin idamının ardından baş tercümanlığa Rumların getirilmesinden vazgeçilerek 1821'de Babıâli'de bir tercüme odası kurulmuş ve mühendishane hocası Yahya Naci Efendi oğluyla birlikte yabancı dil öğrenmeye hevesli gençlere dil eğitimi vermekle görevlendirilmişti.

[8] Babinger'in daha çok Venediklilerin *Relationi*'leriyle karşılaştırdığı sefaretnameler yalnızca diplomasi tarihi açısından değil kültür tarihi yönünden de önemli belgelerdir. Rönesans sonrası Batı dünyasının Osmanlı üzerinde uyandırdığı yankıları bu eserlerden çıkarmak mümkündür.

gönderilen muhteşem bir atın üzerinde büyükelçi, saray tercümanı, büyükelçinin oğlu, bir imam ve bir kadı arasında yürüyen içoğlanları, mühürdar, subaylar, hazinedar...kahya, divan efendisi ve büyükelçinin kırmızı bayrağı önünde Türk müziği icra eden mehterhane ve üstü kırmızı kumaşla örtülü olup, içinde padişahın imparatora sunduğu hediyeleri taşıyan araba yer almış olarak ilerlemişti..." (Altar, 1980: 31-32).

Kara Mehmet Ağa'nın Viyana'da gördüğü ilginin boyutunu olaya tanık olan Evliya Çelebi'den ve saray müşaviri Lorenzo de Churelichz'in notlarından çıkarmak olanaklıdır (Altar, 1980: 35-38). Mehmet Ağa göreviyle ilgili bir sefaretname yazmamıştır; ancak Evliya Çelebi meşhur seyahatnamesinin yedinci cildinde bu ziyaretle ilgili ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Evliya Çelebi her zamanki üslubuyla hoşlandığı şeylerden bahsederken *"anlatmaya kalksak dilimiz aciz kalır"* ifadesini kullanır, ancak iş eleştiriye geldiğinde dili son derece iğnelidir. Kralın fiziki tahlilinin yapıldığı bölümün başlığı *"kralın çirkin çehresinin şekilleri"* olarak kaydedilmiştir. Son derece ilginç betimlemelerle canlandırdığı kralla ilgili sözlerini şu şekilde bağlar: "O kadar acayip ve çirkin çehrelidir ki bu kralı insanoğlu ve diğer hayvanlar görünce büyülenmiş gibi tir tir titreyip, dilleri tutulur. O sebepten kralı hintu arabalar içinde gizleyip, gezdirerek bağ ve bahçeleri gösterirler. Ama o kadar asil, olgun, zeka sahibi ve akıllı kimsedir sanki Aristo'dur. Bütün görüşmelerde ve toplantılarda büyük sözünden akıllıca söz edememişlerdir. Halkını sever, tedbirli ve hünerli bir keferedir. Lakin sözünü dan dan söyler, çirkin ve aba seslidir."(Evliya Çelebi, 1991: 170).

Evliya Çelebi Mehmet Ağa'nın sefareti sebebiyle bulunduğu Viyana'nın havasından çok etkilenmiş ve bölge insanlarının güzelliğini bu sihirli havaya bağlamıştır. Kadınların kılık kıyafetleri ve toplum içindeki saygınlıkları da onu etkileyen unsurlar arasındadır. Anlattığına göre "yolda bir kadın giderken, kral o kadına rast gelse eğer at üstünde ise kral, atın başını çekip durur ve kadın önünden geçer. Eğer kral yaya ise el kavuşturup durur ve kadın kralı selamlar, kral da başından şapkasını çıkarıp, kadına saygı gösterir ve kadın geçtikten sonra kral geçer. Bu diyarda ve diğer kafir ülkelerinde söz kadının olup, Meryem aşkına kadına saygılı olurlar" (Evliya Çelebi, 1991: 183). ***Seyahatname***'de yer aldığı şekliyle ülkenin toprakları geniş olduğu kadar verimlidir ve yetişen ürünlerin emsali yoktur. Bir kileden elli kile mahsul alınır, ancak buna rağmen halk daha çok zanaatla uğraşıp çiftçiliğe itibar etmezler. Çoğu kayıtsız ve tembel olup içki ve zevke düşkün olduklarından vilayetlerinde daima kıtlık görülür. Halk çeşitli etnik kökenlerin bileşimi olup dilleri son derece ağırdır. Paraları dokuz dirhem değerinde halis gümüştendir. Yedi şehirde basılır ve piyasaya sürülürler.

Evliya Çelebi'nin renkli bir üslupla anlattığı Viyana hakkındaki sözlerini bağlayışı dikkat çekicidir: "...Binlerce acayip ve garip şeyleri seyrettikten sonra iki ay on yedi gün Beç şehrinde zevk ve sefalar ettik. Gördüğümüzü, gezdiğimizi, konuştuklarımızı, dostları, dilleri....hep yazmış olsak Beç'e ait bir cilt olur. Görmediğimiz yüksek devlet ve büyük belde olduğundan vakarlı çesarın ne kadar yakını varsa vezir ve vükela hepsi ile tanıştık. Onlardan öğrendim ki bizim elçi, İstanbul'dan Nemçe elçisi gelinceye kadar Beç'te bir, bir buçuk yıl oturmuş. Bunu duyunca aklım başımdan gitti. Acaba bu kafir ülkesinde seyahat, ticaret ve ziyaret yoktur bir yıl, bir buçuk yıl hapis gibi nasıl dururlar diye düşündüm." (Evliya Çelebi, 1991: 185). Gezdiği onca yer ve tanık olduğu birçok olaya karşı Evliya Çelebi'nin de geleneksel yaklaşımın etkisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Elçilerin Batı'da yarattığı olumlu izlenimlerin yanısıra olumlusuz kimi davranışlarına da rastlanmaktadır. Süleyman Ağa'nın 4 Ağustos 1666'da Fransa'ya ayak basıp bir Türk töreniyle karşılanışı, kurumlu ağanın Fransız dışişlerini küçük düşürücü davranışları, Kral XIV. Louis'i ayağa kaldırmak istemesi, kralın debdebesinin en aşağı Türk padişahının atında bile bulunduğunu söylemesi Fransızların tepkisini çekmiştir. Moliere'nin ***le Bourgeois Gentilhomme***'undaki Türk töreninin yazılmasında elçinin olumsuz davranışlarının etkili olduğu bilinmektedir (And, 1958: 7).

Türk- Fransız ticaretini geliştirme düşüncesiyle Fransa'ya gönderilen ve diplomatik nezakete aykırı davranışlarıyla Fransızları kızdıran Müteferrika Süleyman Ağa her şeye rağmen yazdığı sefaretnamede Fransa'da ilgisini çeken şeyleri aktarmaktan geri kalmamıştır. Çoğu kendi kültürüne ve sosyal yapısına yabancı gelmekle birlikte elçinin gördüklerinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Süleyman Ağa Fransa'yla ilgili şunları yazmaktadır: "...Ol diyarın içinde sekiz bin şehir ve bilhesap köyleri vardır zira bizim diyarımız gibi birbirinden bait berrü yabanı yoktur ve ol mamur vilayettir ki bir köyden etrafına nazar etsen on iki köy dahi görürsün bundan malum ola ki mertebe mamur vilayettir. Paris şehri Mısır'ın iki katı kadar büyüktür ve ol şehrin evleri altı yedi tabakadır ve ol şehirden Françe padişahına tahsil olunan hazine dört Mısır hazinesi kadar mal tahsil olunur. Paris dedikleri şehirde be her sene yirmi milyon hazine Françe padişahına tahsil olunur ve bütün Françe diyarından Françe padişahına be her sene iki yüz bin atlı ve üç yüz bin yayan askeri vardır ve bundan mada donanması yüz büyük kalyon askeri elli bin adamdır...Palankaları birer kat iken ikişer üçer kat eylemiştir iki yüz kaleden ziyade gördüm. Françe padişahı beylerin yardımıyla değil kendü askeri ve kendü hazinesiyle cengeder...askeri arasında gayet zabt ü rabt vardır. Françe padişahının üç türlü askeri vardır bir türlüsü yayan ve bir türlüsü atlı ve bir türlüsü dahi dragon tabir ederler bunların atları vardır..." Ekonomik ve askeri yapının yanısıra sosyal yaşamdan da dönemin Osmanlı

kültürüne yabancı bazı unsurlar elçinin kaleminden yansımaktadır. Bunlar arasında harem geleneğinin olmayışı ve tek eşlilik dikkat çekmektedir. Tahta çıkma hakkının büyük kardeşe ait olduğunu söyleyen elçi veliahtların yetiştirilmesiyle ilgili olaraksa şu notu kaydeder: "Fransızların adetlerine bizim adetler benzemez. Onların şehzadeleri bizim şehzadelerimiz gibi sarayın içinde saklanmazlar. Şehzadeler on yaşına gelince onlara sefere, ilm-i hendeseye ve sair umura müteallik olan şeyleri talim ederler ve lalası dahi büyük ademler ile konuşup görüşmesini talim eder" (Akıncı, 1973: 9-10). Şehzadelerin 16. yüzyıl sonundan itibaren sancağa çıkarılmadığı, sarayda dış dünyadaki gelişmelerden kopuk olarak yaşamını sürdürdüğü bir Osmanlı siyasi geleneği düşünüldüğünde Süleyman Ağa'nın bu konuyu kayda değer buluşu şaşırtıcı değildir.

Şüphesiz Osmanlı sefirleri içinde gerek Batılı gerekse Türk tarihçilerin en çok ilgisini çeken şahsiyet Yirmisekiz Mehmet Çelebi'dir (Göçek, 1990: 79-84). III. Ahmet döneminde Fransa'ya gönderilen elçiyi çekici kılan yönü, seyahatinin gerçekleştiği dönemin Osmanlı'nın bir başka gözle Batıyı tanımaya çalıştığı ve Batı'nın yaşam normlarıyla tanıştığı çağ olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin barok çağını oluşturan ve popüler tarih yazımının Lale Devri olarak adlandırdığı dönem Pasarofça Antlaşmasıyla başlayıp Patrona İsyanıyla son bulan 1718-1830 arası bir tarih kesitidir. Mehmet Çelebi Fransa dönüşü yazdığı ve III. Ahmet'e sunduğu sefaretnamesinde devlet ricalinin Batıyla ilgili düşüncelerinin olgunlaşmasını sağlamıştır (Karal, 1940: 19). 7 Ekim 1720'de 400 kişilik bir heyetle Fransa'ya hareket eden Mehmet Çelebi 16 Mart 1720'de ulaştığı Fransa'da görevinin siyasi boyutu itibariyle başarılı olmasa da kültürel ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında etkili olmuştur. Batıya bakış açısından daha önceki elçilerden farklı bir kimliği temsil eden Mehmet Çelebi hakkında Tanpınar, onun Paris'i Kanuni döneminin şanlı hatıraları arasından mağrur bir gözle Viyana'yı izleyen Evliya Çelebi'den daha farklı bir gözle izlediğini söyler ve ekler: *"O, 18. asır Paris'ine Karlofça'nın ve Pasarofça'nın milli şuurda açtığı hazin gedikten ve devlet işlerinde pişmiş zeki bir memurun tecrübesi ile bakar."* (Tanpınar,1956,9-10).

Sefaretnamesini son derece zarif bir üslupla kaleme alan ve zengin betimlemelerle okuru cezbeden elçi Paris'e ulaşıncaya kadar konakladıkları her yerin özelliğini kaydetmiştir. Montpellier kentinde tacirlere ve seyyahlara kolaylık sağlamak amacıyla açılan ulaşım kanalları ve köprüler ona göre bölgede ticaretin gelişmesinin ve ekonomik zenginliğin başlıca sebebidir. "Dediklerine göre kanalın büyük faydalarını görmüşler ve bir çok malı bu yoldan nakletmişler. Yapılan sarfiyatı akıl almazmış. Kanalın açılması sırasında büyük binalar yapmak zorunda kalmışlar. Zira Agde nehri zemininden Naurouze dedikleri yer arasında 120 zira yükseklik farkı olduğundan ve gemileri yokuş yukarı çıkarmak mümkün olmadığından nehirde yontma taşlar ile her birine üçer dörder gemi sığabilen havuzlar yapmışlar...Bazı nehirler kanaldan daha alçak olduğundan kanal nehrini akıtmak

için büyük köprüler kurup nehri o köprülerden akıtmışlar...Koca bir nehir dahi köprü altından akabilir...Gemiler o köprülerin altından geçip giderler. Bu cihetle büyük sarfiyat yaptıkları bellidir."(Mehmet Çelebi, 1989: 9-10). Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin yolculuk güzergahında ve Paris'te dikkatini çekenler arasında kadınların toplumsal yaşamdaki konumları da bulunmaktadır. Gördükleri karşısında *"Fransa avratların cennetidir, zira hiç zahmet ve meşakkatleri yoktur, istedikleri her ne ise hemen yerine getirilir"* demekten kendini alamaz. Aslında elçinin çevresinde bulunan kadınların büyük bölümü sosyal statüleri itibariyle yüksek zümreye dahil aristokrat kadınlardı ve bunların durumları taşra kadınlarından çok farklıydı. Yine de kadınların erkeklerle aynı mecliste kaçgöç olmaksızın yer almaları karşısında duyduğu şaşkınlık 10. yüzyılda Türkler arasında bulunan Arap seyyah İbn Fadlan'ın Türk kadınının Arap kadınından daha özgür olması karşısında duyduğu şaşkınlıktan farklı değildir.

İmar ediliş biçimi ve zenginliği Paris'in elçi üzerinde bıraktığı diğer bir izdir. "Paris şehri aslında İstanbul kadar yoktu. Lakin binalar üçer, dörder kat olup yedi kat yapılmış evleri pek çoktur. Her kentinde bir aile çoluk çocuğuyla oturur. Sokaklarında çok kalabalık görünür, zira avratlar sokaklarda ev ev gezerler, asla evlerinde oturmazlar. Erkeklerle kadınlar bir arada oturduklarında şehrin içi ziyade kalabalık görünür. Dükkanlarda oturup, alışveriş edip, pazarlık eden avratlardır ve dükkanları emsalsiz görülmemiş şeylerle tıklım tıklım doludur. İstanbul'u göz önünde bulundurmazsak benzersiz bir şehirdir."(Mehmet Çelebi, 1989: 44-45). Ziya Paşa'nın *"Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kaşaneler gördüm/ dolaştım mülk-i İslamı bütün viraneler gördüm"* dizesini anımsatırcasına gördüğü bakımlı bahçeleri ve sarayları ayrıntılı biçimde anlatan Elçi *"Fransızlar yurtlarına iyi bakmışlar, her yanını bayındır kılmışlar"* derken beğenisini ifade eder. Ziyaret ettiği rasathane, tıbbiye, cam ve kağıt fabrikaları, askeri kurumlar dönemin Fransa'sının bilimde, eğitimde, siyaset ve kültür alanlarında gelişmişlik düzeyini ortaya koyar. Yirmisekiz Mehmet Çelebi buradaki zenginliğin altında yatan nedenin sömürgecilik siyaseti olduğunu anlayamamakla birlikte şu yorumu yapar: "Hindistan'a varıncaya değin düzenli savaşları sayesinde, birçok kaleleri feth etmiş ve mamur binalar yapmışlardır...Fransa'da on beş bin kese akçeye sahip tüccarlar vardır. Tüccarları çok para kazanır, zevk ve sefalarına da çok düşkündürler. Yol üstünde her türlü yiyecek ve içecek satan dükkanları, herhangi bir konak yerine gelindiği zamanda içleri gayet iyi döşenmiş konforlu hanları bulmak işten bile değildir." (Tuncer, 1997: 72).

Osmanlı başkentinde astronomiyle ilgili araştırmalara ve rasathaneye muhafazakarlarca olumsuz yaklaşıldığı bir dönemde Fransa'da bu alanda kaydedilen yol şöyle anlatılır: "Sabit yıldızları ve sayyareleri seyretmek için bir dürbün yapmışlar. Böyle ki aynası berber aynası kadar, muhafazası tenekeden ve silindir biçiminde, kuyu tulumbası gibi bir şey olmuştur. Boyu elli arşından fazla...aya

baktık. Gayet büyük görünüp dürbüne sığmazdı. Heyetini böyle müşahede eyledik ki, içi sünger gibi bir somon ekmeyi ortasından kesilince nasıl görünürse öyle görünüyordu. Güya kamerde çukurlar ve çöller olup, yerler gölge olduğundan mavi renkte görünüp zemini beyaz ve berraktı. Subhane'l hallak! Lakin aç müşahede edemedik, zira Frenk taifesinin bazıları buna inanmışlardı."(Mehmet Çelebi, 1989: 49-50).

Mehmet Çelebi Paris'te bulunduğu süre içinde kentin sanat ve kültür çevrelerinden uzak kalmamıştır. Sefaretnamesinin en özel bölümünü oluşturan operadaki gece, eseri sadece diplomasi tarihi açısından değil kültür tarihi bakımından da önemli kılmaktadır. Elçiye göre operanın yüksek sınıftan muteber bir nezaret edeni vardır. Çok masraflı bir sanat olduğu için gelirlerini birleştirmişler ve devlet hazinesine ait birçok mal bağışlamışlardır. Kazanç çok olurmuş. Opera bu şehrin hoşa giden şeylerindenmiş Mehmet Çelebi, 1989: 33). Oyundan çok temsildeki görsel efektlerden etkilenmişe benzeyen elçi operayı şöyle anlatır: " Bunun aslı bir hikayeyi mücessem göstermek her hikayeyi bir kitap edip basmışlar hepsi otuz kitap olmuş her birinin adı var. Her mecliste bir hikayeyi henüz zuhur ediyor gibi gösterirler. Bizim olduğumuz mecliste bir padişah vardı, başka bir padişahın kızına aşık olmuş ve istemiş. Ancak kız da başka bir padişahın oğluna aşık imiş. Aralarında geçen sergüzeştleri aynile gösterdiler. Mesela padişah kızın bahçesine varacak oldu gözümüzün önünde duran saray bir anda kaybolup yerinde bir bahçe zuhur etti ki, limon ve turunç ağaçlarıyla doluydu. Bir vakit oldu ki dua etmek için kiliseye varacak oldu. O bahçenin yerinde derhal koca bir kilise ortaya çıktı. Aralarında birleşmek ve ayrılmak için büyüye müracaat lazım geldiğinde türlü türlü sihirler gösterip hokkabazlıklar ettiler. Atlı ve piyade askerleriyle cenkler gösterdiler...şimşek ve gök gürültüsü gösterdiler ki, hele görülmedikçe itimat olunmayacaktır. Hele aşkın ne olduğunu o derecede ortaya koyarlar ki, gerek padişahın ve gerek kızın ve gerek şehzadenin hareket ve tavırlarına bakıldıkça yüreği acırdı insanın." (Rado, 1970: 53).[9]

Mehmet Çelebi'nin Fransa'daki izlenimlerini yansıtan Sefaretnamesi Osmanlı seçkinleri arasında ilgi uyandırdı. Avrupa ile bu türden alışverişler ilk kez sosyal ve kültürel hayat üzerinde bazı hafif etkiler doğurmaya başladı. 1721'de Paris'te Türk elçiliğinin başlattığı moda, İstanbul'da daha küçük ölçüde bir Frenk tarz ve modasıyla karşılık buldu. Fransız bahçeleri ve dekorasyonları, Fransız mobilyası saray çevrelerinde kısa sürede moda oldu (Lewis, 1984a: 47). Ancak ziyaretin şüphesiz en önemli sonucu Türk Matbaacılığının temellerinin atılmasıydı. Mehmet Çelebi'nin oğlu Sait

[9] Büyük ihtimalle Mehmet Çelebi o dönemin ünlü bestecilerinden Jean Batiste Lulli'nin ***Theseus*** adlı lirik trajediden hareket ederek bestelediği operayı izlemiştir. İkinci kez gittiği temsilde ise La Mothe tarafından bestelenen *Omphale* trajedisini izlemiştir.

Çelebi ziyaret boyunca en çok basma sanatına ilgi duymuş ve İstanbul'a dönüşünde bir matbaanın kurulması için sadrazamın desteğini sağlamaya çalışmıştı. Aynı konuda gayret gösteren İbrahim Müteferrika (Berkes, 1985: 51-52) ile iş birliği yaparak gerekli girişimlerde bulunan Sait Çelebi'nin gayretleriyle 5 Temmuz 1727'de İstanbul'da bir matbaa açılmasına dair izin veren ferman çıkarılmıştı (Lewis, 1984a: 51-52). Bu matbaada basılan Avrupa devletlerinin tarihi ve coğrafyasıyla ilgili eserler Müslüman dünyada Rönesans sonrası oluşan yeni Batılı yaşam biçiminin ve düşüncesinin daha geniş tanınmasına olanak sağlayacaktı (Baysal, 1968: 27-54).[10]

Fransız etkisinin gelişiminde Paris'e giden Osmanlı elçilerinin aktardıklarının yanısıra İstanbul'da görevli Fransız diplomatların çalışmaları da belirleyici olmaktaydı. Bunlar arasında Fransa'yı 1728'den 1741'e kadar temsil eden Marquis de Villeneuve ile ordunun modernizasyonunda önemli katkılarda bulunan ve sonradan İslam dinini benimseyerek Humbaracı Ahmet Paşa olarak anılan Comte de Bonneval'nın özel bir yeri bulunmaktadır. Albert Vandal, Mehmet Çelebi'nin oğlu Sait Çelebi'yle Bonneval arasındaki ilişkiyi anlatırken Sait Çelebi üzerindeki Fransız etkisini şu şekilde tasvir eder: "Kudüs'deki Lieux-Saint nezaretinin Latin papazlarına terk edileceğini bildirmek üzere Fransa'ya giden babasına bu seyahatte refakat etmişti; şehirlerimizi dolaşmış, naiplik devrindeki Fransa'yı görmüş, saray eğlencelerinde bulunmuş ve medeniyetimizi yakından müşahede etmişti. İşte, günün birinde gözlerini kamaştıran bu Garp alemi şimdi mütemadiyen onun zihnini, teshir edici bir hayal gibi işgal ediyordu. Sefaret katiplerinden biri onun hakkında şunları yazıyor: O, çok sevdiği ve daima teessürle yad ettiği Paris'in az çok havasını da taşımaktadır... Fransız hürriyeti bir türlü aklından çıkmıyor. Bu hal en büyüğünden en küçüğüne kadar esir olan bu memlekette, ona esaretin verdiği ıstırabı arttırmaktan başka bir şey yapmıyor." (Perin, 1940: 33-34).

Osmanlı elçileri için siyasi görevle gittikleri Avrupa devletleri aynı zamanda dünyadaki gelişmelerden haberdar oldukları birer okul işlevi görüyordu. Bu bilinçle hareket eden elçilerden biri de *"her fırsat ve imkanda bir şeyler öğrenmek, her elçinin en faydalı vazifesidir"* diyen Ahmet Resmi Efendi'ydi. 1757 yılında III. Osman'ın ölümü üzerine tahta çıkan Sultan III. Mustafa'nın cülusunu haber vermek üzere Viyana (Nemçe)'ye gönderilen Ahmet Resmi Efendi Viyana'ya ulaştığında Avrupa'da Yedi Yıl Savaşları sürmekteydi. 1748 tarihli *Aix-la-Chapella Antlaşması*'ndan hoşnut kalmayan Prusya Kralı Büyük Friedrich ile Maria Theresa, bir kez daha

[10] Başlangıçta yalnızca askeri alanla sınırlı olan telif ya da çeviri eserler zamanla tarih ve coğrafyaya dair eserlerin basımıyla zenginleşti. Kimi kaynaklarda I. Mahmut tarafından İbrahim Müteferrika'ya yöneltildiği öne sürülen *" Küffarın ekser zamanda galebesine ve ehl-i İslamın mağlubiyetine sebeb nedir"* şeklindeki bir soru Batının farklı yönleriyle tanınması ihtiyacının ciddi biçimde ortaya çıktığına işaret etmekteydi. Buradan hareketle basılan eserler içinde bu gayeye hizmet edenlerin yer alması şaşırtıcı değildi. 1729'dan I. Meşrutiyet'e kadar olan zaman dilimi içinde basılan eserler içinde sefaretnamelerin ve seyahatnamelerin yanısıra çok sayıda Avrupa ahvaline dair eser yer almaktaydı.

savaşmaktaydı. Bu olumsuz koşullar altında 19 Nisan 1758'de muazzam bir törenle imparatorluk sarayına kabul edilen elçilik heyeti resmi görevi bittiği halde Haziran 1758 ortalarına kadar Viyana'da kalmıştı. Friedrich'in Viyana'ya saldırması olasılığının gündemde olduğu ve kentin adeta ordugaha dönüştüğü bu dönemin pek keyifli geçmediği anlaşılmaktadır (Aksan, 1997: 56-58).

Ahmet Resmi Efendi dönüş sonrası kaleme aldığı sefaretnamesini seleflerinden farklı olarak yalnızca yolculuk sırasında yaşadıklarına dayalı bir anı kitabı olarak değil, buradaki siyasi ve ekonomik yapıyı tahlil etmeye çalışan bir elçi duyarlılığıyla hazırlamıştır (Mustafa Hatti Efendi, 1999: 17-52).[11] Yolculuk ayrıntılarının anlatıldığı ilk bölümün ardından gelen *"Tefsil-i Memalik-i Nemçe"* adlı bölümde memleketin ve hükümetin tasvirine girişir. "Nemçe memleketi, her biri hükümet ve halkı bağımsız olmak üzere dokuz krallığa ve üç dört dükalığa bölünmüş olup, bunların başındakilerin hiç birisi krallık ve dukalıklarından ne atılabilir ve ne de buralara atanabilirler. Her biri elektör olarak anılan dokuz kralın içinden seçilen bağımsız başkan imparator olarak anılır. İmparatora itaat etmek ve gerekli durumlarda asker yardımında bulunmak diğerleri için dini töre ve yasa gereğidir."(Ahmet Resmi Efendi, 1980: 28). Buradaki ticari ilişkiler de elçinin dikkatinden kaçmamaktadır. Her ne kadar Osmanlı ile kıyaslama yaptığı yerlerde elçinin ifadelerinde geleneksel bakışı yansıtan bir üsten bakış varsa da içten içe duyduğu hayranlık ortadadır: "Bunlar her ne kadar bolluk ve refah içinde yaşayan insanlar gibi görünmekte iseler de, aslında devletlerini idarede müsrif olmayıp gayet namuslu ve aklı başında davranırlar. Gelir toplamak için hile yoluna sapmayı düşünmezler, para harcamakta ve ihracat meselelerinde, israftan boş yere para vermekten kaçınır, para biriktirme ve azla yetinme kurallarını elden bırakmazlar. Mesela Osmanlı Devleti tüccarlarından başka Bec'e mal götüren Françe ve İngiltere bezirganlarından yüzde otuz kuruş gümrük ve bir öküzden dört beş altın bac alırlar. Çoğu içeceğin alım satımına karışırlar. Mesela şarap ve tütün gibi halka gerekli şeylerden asıl değeri kadar vergi alırlar." (Ahmet Resmi Efendi, 1980: 33). Ahmet Resmi Efendi Avusturya ile Prusya arasında yaşanan çatışmaları yorumlamaktan geri durmaz. Ona göre bu savaşların nedeni azimli ve yiğit olarak nitelendirdiği Friedrich'in topraklarını genişletme konusundaki ihtirasıdır.

Sefaretnamede üzerinde durulmaya değer bir diğer nokta Viyana halkının gündelik yaşamının anlatıldığı ve metinle bütünlüğü düşünüldüğünde adeta sonradan yazılmış izlenimini uyandıran bölümdür. Doğal çevreden etkilendiği yazdıklarından anlaşılan elçi sosyal tabakalaşma açısından

[11] Örneğin 1739'da Belgrad Antlaşmasını teyid amacıyla orta elçi payesiyle Viyana'ya gönderilen Mustafa Hatti Efendi'nin Sefaretnamesi muhteva olarak, Ahmet Resmi Efendi'nin Sefaretnamesinden ayrı bir nitelik taşır. Mustafa Hatti Efendi resmi kabul törenlerine, ikameti sırasında nasıl vakit geçirdiğine, opera ve ziyafetlerdeki izlenimlerine kadar gördüklerini kaydetmekle beraber siyasi ve ekonomik konulardaki izlenimlerini yansıtmaz.

halkı inceler. Özellikle kentin yüksek tabakaya mensup ahalisinin yaşamı sefaretnamenin son bölümünde ayrıntılı biçimde anlatılır. Zenginler güne geç başlayıp sabahın erken vakitlerine kadar sürdürürler. Öğle vakti yemeğe oturup, ikindiye yakın kalktıkları gibi hintolara binip sayfiye mekanlarına giderler. Geç vakitlere kadar süren gezilerin ardından güneş batarken kale içinde bulunan tiyatrolara giderek buradaki komedi ve opera temsillerini izlerler. Temsil sonralarında ise birbirlerini ziyaret ederek sabaha kadar süren eğlenceler düzenlerler (Ahmet Resmi Efendi, 1980, 35-36). Ahmet Resmi Efendi'nin kişiliğinde 18. yüzyıl Osmanlı diplomasisini ve yeni yönelimlerini inceleyen Virginia Aksan, çalışmasında sefaretnameyi bir başyapıt olmamakla beraber, o döneme kadar bu türün niteliğini oluşturan hakaret ve küçümseme dolu kupkuru kataloglardan ayrılan yepyeni, eğlenceli bir çalışma olarak değerlendirir. Ona göre üslubundaki sadelik, nesnel gözlemler ve zaman zaman "küffar adetlerinden" hayranlıkla söz edilmesi ayrıca Avusturya tarihinin bir kesitine ışık tutması eseri çarpıcı kılmaktadır (Aksan, 1997: 66).

Ahmet Resmi Efendi'nin Viyana ziyareti sırasında kazandığı deneyim altı yıllık bir sürenin sonunda görevlendirileceği Berlin sefaretinde etkisini gösterecektir. Bu ziyaretin görünürdeki nedeni iki ülke arasında 1761'de imzalanan ticaret antlaşması sonrasında Prusya kralının gönderdiği hediyelere karşılık vermekti. Ancak ziyaretin gerçekleştiği dönem göz önünde tutulduğunda asıl amacın basit bir nezaket ziyaretinden öte olduğu anlaşılmaktaydı. Her şeyden önce Osmanlı Padişahı, Friedrich'in ittifak konusunda samimiyetini sınamak istemekteydi. Konu Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya olduğu nazik konum açısından önemliydi. 1739'da Avusturya ile imzalanan antlaşmanın süresinin tamamlanmış olması, Lehistan kralı III. Augustus'un ağır hastalığı karşısında büyük devletlerin kendisine halef belirleme konusundaki çelişkili ve müdahaleci tavırları Osmanlı idaresini endişelendirmekteydi. Bu konularda nabız yoklamaya yönelik olarak gerçekleşen ziyarette Ahmet Resmi Efendi, Prusya kralına Osmanlı'nın Lehistan kralının seçimine yönelik herhangi bir müdahaleyi tanımayacağını bildirerek, Prusya-Rusya ittifakının Osmanlı aleyhine olmaması konusundaki dileği iletecekti (Tansel, 1946: 290).

Berlin sefareti sırasındaki gözlemlerine dayanan sefaretnamede Ahmet Resmi Efendi'nin 'ötekine' olan bakışında ciddi bir değişiklik gözlenmemekle beraber üslup olarak daha bir rahat olduğu hissedilir. Lehistan'ın yanı sıra Kuzey Denizi ve Baltık'taki ticari merkezleri geniş biçimde anlattığı sefaretnamesinde özellikle denizlerden ticari amaçlarla yararlanmanın buralardaki olumlu etkisi üzerinde durur. Ona göre "bölgenin tüccarları için ticaret maddeleri geçim ve mutluluklarının sebebi olduğundan, bunların çabucak satılmasına büyük ihtimam gösterir ve işlerin yürümesi için lazım gelen her şeyi yapmaktan kusur etmez ve gevşeklik göstermezdi...Ticaret işlerinde sözlerine sadakat

ve doğruluk konusunda akranlarından üstün olmak için ellerinden geldiği kadar kuvvet sarfederlerdi."(Ahmet Resmi Efendi, 1980: 51-52).

Berlin'deki kent düzeni, evlerin inşa ediliş biçimi, sokakların genişliği sefaretnamede yer verilen diğer unsurlar arasındadır. Özellikle taştan inşa edilmiş evler ve yangına karşı oluşturulmuş itfaiye teşkilatı yangınlardan sıkça etkilenerek kimi zaman harabeye dönen İstanbul'un temsilcisini bir hayli etkilemiştir.[12] Ahmet Resmi Efendi'ye göre kırk elli yıl öncesine kadar orta halli bir kent görünümündeki Berlin'in bu konuma gelişinde ekonomik refahın toplumsal yaşama yansıması etkili olmuştur. Kentin doğal kaynakları ve endüstriyel alt yapısı zamanla fabrikaların ve atölyelerin kurulmasını sağlamış, bu gelişme toplumsal yapıyı etkilemiştir. Günden güne evler ve dükkanlar çoğalmış, dışardan alet edevat ve mal gibilerden herhangi bir şeye muhtaç olmamak için çuha ve kumaş, bundan başka her cins için fabrikalar kurulmuştur (Yuryaydın, 1987: 69).[13] Berlin halkı havanın mutedil olmasından olsa gerek kadın ve erkeğiyle güzel insanlardan oluşur. Halk zevkine ve eğlencesine düşkünlüğüyle dikkat çekmektedir. Dinsel açıdan bakıldığında ise halkın çoğunluğu Luteran olduğundan büyük sıkıntılar yaşanmadığı görülmektedir. Kiliselerinde putları yoktur. Tek Tanrıya tapmakla öğünürler ve Katoliklere karşı büyük düşmanlık gösterirler.

Sefaretnamenin bir bölümünün hırsı ve iktidarıyla Avrupa siyasasını belirleyen II. Friedrich'e ayrılmış olması önemlidir. Ahmet Resmi Efendi'nin aktardığına göre kral bütün bilimlere ilgi duymakla beraber tarih konusunda son derece bilgilidir. Özellikle Büyük İskender ve Timur gibi hükümdarların yaşamları kralın ilgilendiği, incelediği konular arasındadır. Ailesinin dertlerinden uzak durarak, din ve mezhep işlerine karışmamaktadır. Danışmanlarına karşı son derece dostane ve alçakgönüllü bir tavır sergileyen kral, devletin ileri gelenlerine karşı ikram ve itibar göstermekten çekinmez. Bu kimselerle görüşmesi gerektiğinde kimseyi aracı etmeden doğrudan harekete geçer. Osmanlı elçisi savaşlarda yaralanarak iş göremez duruma gelenlerle, yetim kalan çocukların eğitimi için kurulan mükemmel yurtlardan da etkilenmiştir (Ahmet Resmi Efendi, 1980: 71-73). Gözlemleri 'ötekini' algılama konusunda geleneksel bakışın dışına çıkışa işaret eden Ahmet Resmi Efendi'nin Sefaretnamesinin uyandırdığı genel izlenim, eseri kaleme alanın hayrete düşüp infiale kapılan bir Osmanlı değil, daha çok bulunduğu ortamdan zevk almaya bakan ve hicivli bir dille olaylara yaklaşan biri olduğu şeklindedir (Aksan, 1997: 100-101). Sefaretname incelendiğinde yazarın

[12] "Yangından korkmakta olduklarından korunma çareleri almışlardır. Gece gündüz dolaşan bekçilerden başka her sokakta beşer onar tane tulumbalı kuyular vardır. Her kuyunun başında kızaklı fıçılar emre hazır bulundurulmaktadır." İlginçtir bu husus sonraki dönemlerde de elçilerin vurgu yaptığı konular arasında yer alacaktır. Aynı durum Mustafa Reşit Paşa'nın Paris ve Londra'da elçilik göreviyle bulunduğu dönemde gönderdiği raporlarda takdir konusu olarak belirtilmektedir.

[13] Bununla birlikte, bu ülkelerde servet dağılımında yaşanan adaletsizlik Ahmet Resmi'nin dikkatinden kaçmamaktadır. Elçiye göre 'hayır ve bereket Memalik-i Osmaniye'ye mahsustur.'

Alman birliğinin gerçekleşmesinden tam bir asır önce birliğe giden sürecin arkasındaki etkenleri doğru bir şekilde saptadığı görülür (Yuryaydın, 1987: 70).[14] Bununla birlikte devlet adamlarının içinde yetiştikleri kültürel ortam ötekinin algılanmasında belirleyiciliğini korumaktaydı. Bu etkiyi Ahmet Resmi Efendi'de gözlemek mümkündür. Deneyimli sefirin Sadrazam Muhsin-zade Mehmet Paşa'ya takdim ettiği bir risalede yıldızların kişiler üzerindeki etkisinden söz ederek Rusya'nın başarılarını yıldızların özel durumuna bağlaması bu gerçeğe işaret etmektedir (Parmaksızoğlu, 1983: 531 vd.).

18. yüzyıl imparatorluğun çehresinin değişmeye başladığı ve değişimin adeta zorunluluk olarak algılandığı bir dönemdir. Klasik nasihatname geleneğine bağlı yazarlardan, Avrupa'nın değişik yerlerinde kısa süreli elçilik görevinde bulunmuş elçilere kadar devlet ricalinin bir bölümü değişime yön verirken, askeri sınıf gelişmelerin sınırlarını belirliyordu. Kimi zaman geleneğin ciddi direnişiyle karşılaşsa da Batılı kurumlarla tanışma bu dönemde başlayacaktır. Kanuni sonrasında geliştirilen ilişkilerden ötürü Fransa Osmanlı'nın karşısındaki başlıca modeldir. İmparatorluğun idari ve askeri kurumlarını ıslah etme amacını güden Nizam-ı Cedid hareketinin öncüsü III. Selim henüz şehzadeliği sırasında Fransa'yla ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramıştır. Fransa'ya olan ilgisinin nedeni ilişkilerin gerginleştiği Rusya'ya karşı bu devletin desteğini sağlamaktı. Şehzade Selim babası III. Mustafa'nın bu ülkeyle olan dostane ilişkisi, Nemçe ve Rusya'nın Osmanlı üzerindeki amaçlarına karşı Fransa'yı güvence olarak görmesi gibi etkenlerin yönlendirmesiyle amcası Sultan I. Abdülhamit'ten gizli olarak Fransa Kralı XVI. Louis ile iletişim kurmanın yollarını aramıştır. Bu nedenle Baron de Tott'un[15] öğrencilerinden İshak Bey'i Paris'e göndermiştir. Resmi bir görevle olmasa bile İshak Bey'in Fransa'da bulunması iletişimde kolaylık sağlayacaktı. Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Couffier'in İshak Bey daha hareket etmeden evvel Şehzade Selim'e yazdığı mektuba göre İshak Bey'e en yeni kara ve deniz savaş teknikleri öğretilecek, Fransa'nın en önemli kaleleri, tophane ve tersaneleri gezdirilerek savaş tatbikatları izletilecekti (Uzunçarşılı, 1939: 200-204). Tüm bunlar Batılılaşmayı yalnızca askeri alandaki teknik yenileşme olarak

[14] Ahmet Resmi Efendi yalnızca sefaretnameleriyle değil, yazdığı diğer eserlerle de Osmanlı dünyasını yansıtmıştır. Osmanlı için felaketle sonuçlanan 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının ardından kaleme aldığı ***Hülasatu'l–İtibar*** adlı eser bunlardan biridir. Bu eseriyle diğer dinlere karşı sürekli savaşın vacip olduğunu ileri sürerek Osmanlının sonu gelmeyen savaşlara sürüklenmesine neden olan zihniyete eleştiri getirmektedir. Ağır bir dille eleştirdiği bu anlayış sahiplerine göre Aristo gibi tedbirli bir vezir ve cemaatle beş vakit namaz kılan on iki bin seçkin asker Kızıl Elma'ya gitmek için yeterlidir. Yine Ahmet Resmi Efendi'nin ifadesiyle bu kimseler *"cehli itiraf ve sandalye üzerinde Hamzaname nakl iden pehlivanlar gibi laf u güzaf idüb Kızıl Elma semtini, Buğdan'dan gelen alyanak elma gibi yenür şey zannider"*

[15] Fransa'da baronluğa kadar yükselen Macar bir asilzadenin oğlu olan Baron de Tott Fransa hükümeti adına Kırım'da konsolosluk görevlerinde bulunmuş. 1770'de Osmanlı hükümeti tarafından Çanakkale Boğazı'nı tahkim etmekle görevlendirilmiştir. 1771-1776 arasında ise Osmanlı ordusunun yenileştirilmesi çalışmalarına katılmıştır. Ordunun talim ve terbiyesinde bir çok yenilik yapıldığı gibi Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un kuruluşunda yer almış ayrıca topçuluk ve istihkama dair Fransızca bazı eserleri tercüme etmiştir.

algılayan dönemin Osmanlı devlet adamları için önemli bir kazanç olacaktı. Ancak sonuç beklenen gibi gerçekleşmedi 1786 yazında Fransa'ya giden İshak Bey burada tam bir sefahat hayatına dalmış ve hayal kırıklığı yaratmıştı (Uzunçarşılı, 1939: 237).

İmparatorluğun en buhranlı dönemlerinde Batı'da elçilik görevi yapan Osmanlı temsilcileri bazen bulundukları ortamın sıkıntılarından ve gördükleri muamelenin uygunsuzluğundan şikayet etmekten geri kalmamışlardır. Ancak bunu yaparken dahi kendi kültürleriyle karşılaştırma ve üstünlüğü ortaya koyma kaygısı ön plandadır. Bu türden eleştirilere yer verenlerden birisi 1787-1789 yılları arasında Madrit'te elçilik yapan Vasıf Efendi'dir. Sadrazamın özel katipliği görevinde bulunmuş olan, yazdığı tarihiyle Osmanlı tarih yazıcılığı içinde önemli bir yer edinen Vasıf Efendi eserinde öncelikle burada uygulanan ve yabancılar için adeta bir işkence haline dönüşen karantina uygulamasından duyduğu ıstıraptan söz etmekte, kendisine gereken ilginin gösterilmediğinden şikayet etmektedir. Barselona ve Valensiya'da gerekli özenle ağırlanmayan elçi verdiği hediyeler karşılığında aldıklarıyla ilgili olarak memnuniyetsizliğini şu satırlarla ifade eder: *"Verdiğim tüm nefis hediyelerin karşılığında bana yalnızca iki şişe zeytinyağı gönderdiler. Bu hareketleri bile İspanyolların ne derece değersiz ve zayıf karakterli olduklarını ortaya koyar."*(Lewis, 1994: 116-117). Bu satırlar görünüşte elçiyi rahatsız eden başlıca konunun kendisine gönderilen armağanların beklediği özenden ve gösterişten yoksunluğu izlenimini uyandırsa da aslında temel sorun değerler arasındaki ayrımın bilinç altındaki rahatsız edici durumudur. Söz konusu durum o zamana kadar Osmanlı geleneğinde Benu'l Asfar (Sarı Benizli Adam) olarak tanımlanan dış dünyanın insanına bakışı da ortaya koymaktadır.

Sultan I. Abdülhamit'in Rus-Osmanlı savaşının sürdüğü sırada ölümü üzerine Nisan 1789'da tahta çıkan III. Selim Avrupa ile olan ilişkilere saltanatı süresince önem verdi. Ağustos 1791'de Nemçe ile yapılan Ziştovi Antlaşması padişahın bu siyaseti için fırsat yarattı (Koçu, 1934: 111).[16] Antlaşmanın 13. maddesi gereğince taraf olan iki ülke dostane ilişkiler gerçekleştirmek amacıyla karşılıklı olarak elçiler göndereceklerdi. III. Selim şehzadeliğinden beri yakınında bulunan ve güvenini kazanan Ebubekir Ratip Efendi'yi *"Kurenay-ı şehriyardan bazı müteneffizan-ı asrın hilaf marazileri"* arzusuyla Nemçe'ye gönderdi (Uzunçarşılı, 1975: 61 vd.). 9 Kasım 1791'de Şumnu'dan hareket eden elçilik heyeti 22 Aralıkta Erdel'in merkezi olan Sibin'e vardı. Son derece iyi karşılanan elçiyi özellikle emekli bir generalin kütüphanesinde gördükleri hayli etkilemişe benzemektedir. Kütüphanede bulunan Voltaire, Montesquieu, Rousseau gibi yazarların eserleri üzerine bilgi edinen Ebubekir Efendi burada bulunan Türk ve İran edebiyatına dair eserlerden

[16] Tarafları reis'ül küttap Abdullah Berri Efendi ile Kont François Esterhazy de Galantha'nın temsil ettikleri görüşmeler sonunda 4 Ağustos 1791'de imzalanmıştır.

seçerek bazı bölümler okumuş, samimi davranışları ilgiyle karşılanmıştır. Ayrıca kiliseleri gezmiş, onuruna düzenlenen balolara katılmıştır. Kadın erkek ilişkilerinin ve kadınların serbestisinin ilgisini çektiği anlaşılan elçi dans gösterilerinden de etkilenmiştir. Takrirlerinde Avrupa toplumlarında dansa çok önem verildiğini, özel öğretmenlerle çocuklara dans öğretildiğini, toplumda dans bilmemenin ayıp, bilmenin ise hüner olduğunu belirtmekten geri kalmamıştır (Bilim, 1990, 264-265). Aynı şekilde 12 Ocakta vardığı Temaşvar'da izlediği operadan bir hayli hoşlanmıştır. Daha önce Sibin'de komedya seyrettiğinden kendisine burada tragedya izletilen elçi beğenisini temsillere dört kez giderek ortaya koymuştur.

Ebubekir Ratip Efendi ve mahiyetindekiler 12 Şubat 1792'de Bec'e varmıştır. Burada kentin ileri gelenleri tarafından ziyaret edilen elçinin konukları arasında son savaşta Osmanlılara karşı Bosna ve Böğürdelen'de savaşmış olan Prens Dellini de yer almıştır. Her türlü kibirden arınmış olarak tasvir edilen bu değerli komutan özel bir sohbet sırasında Osmanlı askerinin yiğitliğinden söz açarak ordunun Avrupa usulünde eğitilmesi ve modern araçlarla donatılması gerekliliği üzerinde durmuştu (Bilim, 1990: 275). 26 Şubatta kral tarafından kabul olunan heyet çeşitli nedenlerden ötürü 153 gün Viyana'da kalmıştı. Bu süre zarfında yazdığı mektuplarla III. Selim'e eğitim sistemi ve sosyo-ekonomik durumla ilgili bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Bütçe açığının kapatılması, damga resimlerinin konulması, iç ticaretin ve yerli sanatların geliştirilmesi bunlardan sadece bir kaçıydı (Tuncer, 1972: 73-74).[17] Gezmiş olduğu askeri akademi ve mühendishaneden oldukça etkilenen Ebubekir Ratip Efendi 1753 yılında İmparatoriçe Maria Theresia tarafından kurulan ***Orientalische Akademie***'de (Soysal-Eren, 1977: 94-101)[18] doğu dillerini mükemmel düzeyde konuşan genç doğubilimciler karşısında duyduğu hayranlığı yazdığı bir şiirle dile getirmişti (Tuncer, 1983: 584-585). Elçinin burada tanıştığı oryantalist adaylarından birisi de yazdığı mufassal tarihiyle Osmanlı tarih yazımında yeni bir dönemin kapılarını aralayan Joseph Hammer von Purgstall'di (Ortaylı, 1982: 55-63, Sauer, 1972: 79-83).[19]

[17] Ratip Efendi yakın bir ilgiyle ağırlandığı okulda öğrencilere çeşitli metinler okumuş ayrıca aralarında İbn Haldun'un ***Mukaddimesi***'nin de bulunduğu çeşitli kitaplar armağan etmiştir.

[18] Bu okul Kraliçe Maria Theresa tarafından diplomatlar, tüccar ve uzmanlar için Viyana'da açılmıştı. Okulun 1754 yılında çalışmalarına başlamasıyla İslam hakkındaki çalışmalar ve Türkçe öğretimi ilk olarak sistemli hale getirildi. Birçok ünlü hocanın ders verdiği okuldan yetişen Şarkiyatçılar arasında sonraki dönemde eserleriyle alana ciddi katkı sağlayanlar bulunmaktadır.

[19] İlber Ortaylı'nın 19. yüzyılın kendi kendisini yetiştiren aydınlarından biri olarak tanımladığı Hammer (1774-1856) doğu dilleri üzerine aldığı eğitimin ardından 1799'da Avusturya'nın İstanbul'daki elçiliğinde göreve başlamıştır. Bu dönemde imparatorluğun bazı bölgelerinde bulunan Hammer Osmanlı ve İslam tarihine dair zengin bir malzeme toplamıştır. 1802'de İstanbul'a dönmüş 1806 ise Yaş konsolosluğuna atanmıştır. Rus Çarı I. Nikola'ya ithaf ettiği ve Osmanlı tarihi üzerine ilk modern tarih sentezi olarak kabul edilen büyük eserinin yanısıra doğu edebiyatı ve sanatı üzerine birçok eser kaleme almıştır.

Ebubekir Ratip Efendi sefaretnamesinde Viyana'da gördüğü ve ilgisini çeken gelişmeleri geniş betimlemelerle anlatır. Ona göre Avrupa'da vergisini veren ve yasalara uyan birine kimse karışamaz. Kimseye başkalarının evine, işine, giyecek ve yiyeceğine karışma hakkı tanınmamıştır. Alınan vergiler makbuz karşılığında toplanmakta olup aksi durumlarda şikayet hakkı bulunmaktadır. Özellikle Avusturya'da kasabalar, içinde sanat erbabının toplandığı ve üretimde bulunduğu yerleşim birimleridir. Sanatkarların başlıca görevleri arasında çırak ve kalfaları öncelikli olmak üzere herkese yiyip içmelerine özen göstermelerini, yasalara uymalarını, namus ve onurlarını korumalarını, özel günlerde ve mekanlarda toplumla ilişkilerinde usulüne uygun davranarak kibar olmalarını öğütlemek de bulunmaktadır. Yine yazdıklarından anlaşıldığı üzere burada köyler soylular tarafından ticaret ve ziraata uygun yerlerde kurulur. Kral tarafından kurulan köyler ise özel şartlara tabiidir. Masrafları hazinece karşılanan bu köylerde yerleşenlere bir ev ve 34 dönüm tarla verilir. Çiftçiler on dönem vergiden muaf olup mülkleri ailelerine miras olarak kalır. Köylüler 154 gün kralın arazisinde bedava çalışırlar.

Avrupa'nın hukuk sistemi sefaretnamede üzerinde durulan bir diğer konudur. Elçiye göre "Avusturyalılarda şeriat yoktur. İsa peygamberin dinsel kurallarından sadece nikahla ilgili olan kısım kalmıştır. Miras konusunda dahi dinsel kurallar etkili değildir." Bu toplumlarda din var olmasına rağmen ihtiyaçlara uygun olarak düzenlenen yasalar uygulanır. Hukuk sistemi *kriminal* ve *çol* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Devlet sağlık konusunda da ciddi önlemler almıştır. Özellikle *espetalya* olarak anılan hastaneler ülkenin her yerine yayılmış durumdadır. Tıp eğitiminde ise modern tekniklerin yardımıyla hayli yol alınmıştır. Sosyal yaşamda kadının konumu dikkat çekicidir. Toplumdaki yerleri son derece önemli olup herhangi bir kısıtlamaları, örtünmeleri ve çekinmeleri yoktur. Burada sağlıklı her insanı istihdam ettirirler; ancak düşkünler ve iş göremez durumdakiler için çeşitli yardım sandıkları oluşturulmuştur. Her mahallenin papazı yardım sandıkları için makbuz karşılığı yardım toplar ve toplanan yardımlar ihtiyaç sahiplerine günde sekizer onar *kroçer* olmak üzere dağıtılır. Tüm anlatılanların ardından yazar bir ülkenin kalkınmasında etkili olan faktörleri şu şekilde belirler: Devletin yasa ve kuralları, disiplinli bir ordu, dürüst ve becerikli memurlar, dış ülkelerle saygın ilişkiler, eğitilmiş bir halk ve iktisatlı kullanılan dolu bir hazine (Bilim, 1990: 275-281).

Sefaretnamede ekonomik zenginlik ve bunun kaynakları ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Ebubekir Ratip Efendi'nin aktarımıyla Avrupa devletleri ülkelerinin parası dışarı çıkmasın diye yerli mallara özel önem verdikleri gibi yabancı malların ülkeye gelmesi konusunda seçici davranırlar. Aynı nedenle memleketin hemen her yerinde imalathaneler kurarak işinde ehil ustalar yetiştirirler. Söz konusu durum Avusturya'ya özgü olmayıp tüm Avrupa ülkeleri için söz konusudur. Örneğin eskiden

Prusya kumaş ihtiyacını dış alımla karşılarken planlı bir sanayileşme sonucunda dışarı kumaş satar duruma gelmiştir. Kurulan imalathanelerde kadın erkek büyük bir işgücü istihdam edilmektedir. Viyana ve Linz'de üretilen kumaşlar Trieste iskelesinden İzmir ve Aydın'a kadar ulaşıp pazarlanmaktadır. Buralarda gelişen bankacılık sistemiyse tamamen ekonomik durumun bir sonucudur. Bazı bölümleriyle Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin sefaretnamesini andıran sefaretnamede dikkat çeken en önemli nokta değer ölçülerindeki farklılığa rağmen son derece objektif ve samimi oluşudur. Özellikle buradaki idarenin devletin varlık gerekçesini halka hizmet olarak belirlemesi elçiyi derinden etkilemiştir (Bilim, 1990: 285-291).

Ebubekir Ratip Efendi'nin Avrupa devletleriyle ilgili kaleme aldığı bir diğer eseri ise sefaretnamesi kadar tanınmamakla beraber önem taşıyan ***Tuhfet'üs-Sefare*** adlı çalışmadır. Ratip Efendi, Sultan Selim'in veliahtlığından beri bütün arzusunun askeri ve mali örgütün günün gereksinimlerine uygun olarak ıslahı olduğunu bildiğinden Nemçe, Prusya, Rusya ve Fransa devletlerinin idari teşkilatlarından söz eden bu eseri yazmıştır. Yalnızca gözleme dayanmayıp içindeki ifadelerden ciddi olarak üzerinde çalışıldığı anlaşılan 600 sayfalık çalışma III. Selim'in ıslahatlarında yol gösterici olmuştur (Uzunçarşılı, 1975: 59-60, Şen, 2003: 247-249). Avrupalı devletlerin idari teşkilatlarının analizine ve adapte edilebileceklerin aktarımına dair önerilere 18. yüzyılda kaleme alınan başka sefaretnamelere de rastlanmaktadır. 1790 yılında Prusya'ya gönderilen Ahmet Azmi Efendi'nin sefaretnamesinde[20] Babıâli'nin alması gereken önlemler; rüşvetin kaldırılması, devlet kademelerine iş bilenlerin getirilmesi, maaşların adaletli dağıtılması, ordu ve donanmanın iyi yetiştirilmiş vaziyette ve her an savaşa hazır bulundurulması olarak sıralanmıştır (Tuncer, 1997: 103-104).[21]

Osmanlı elçileri Batı'nın değerlerini tanımlama konusunda ortaya koydukları yeteneklerini, kimi zaman Avrupalı meslektaşlarının diplomasi oyunlarını kavramakta gösterememişlerdir. Bunun en tipik örneği ilk daimi elçilerden olan Esseyit Ali Efendi'dir. 1797'de Fransa'ya gönderilen Ali Efendi, Directoire hükümetinin ve General Bonaparte'nin Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki önemli bir limanı olan Mısır'la ilgili planlarını sezememişti (Soysal, 1964: 194). Oysa Batılıların Mısır üzerindeki amaçları 17. yüzyıldan itibaren bilinmekteydi. İlk kez 1672'de Alman düşünür Leiphniz tarafından ortaya atılan Mısır'ın ele geçirilmesi düşüncesi Fransa'nın üzerinde önemle durduğu bir konuydu. 1777'de Fransa'nın İstanbul elçisi Saint-Priest, ülkesine gönderdiği raporda

[20] Bu eser daha önce incelenenlerden farklı bir nitelikte olmamakla beraber elçinin zeyil kısmında ortaya koyduğu düşünceler dikkat çekicidir.

[21] Benzer önerilere Yaş Antlaşmasını takiben 1794'te Rusya'ya elçi olarak gönderilen M. Rasıh Paşa'nın Rusya Sefaretnamesinde de rastlanır. M. Rasıh Paşa Sefaretnamesi, İ.Ü. Türkçe Yazmalar, no. 5084

Mısır'ın zaptı projesini ve bunun gerekçelerini ortaya koyarken, Mısır seyahatinden dönen Baron de Tott tuttuğu raporda aynı konuya değiniyordu (Süslü, 1983: 165). İşin dikkat çeken bir başka yönü Reis'ül küttap Raşid Efendi'nin kaleme alarak Sultan III. Selim'e sunduğu bir layihada Fransa'nın Hindistan ticaretini kontrol altında tutmak amacıyla önemli bir nokta olan Mısır'ı ele geçirmeye çalışabileceğine vurgu yapılmasıydı.[22] Ancak elçilik görevi boyunca Dışişleri Bakanı Talleyrand ve Baş Tercüman Codrika'nın ustalıkla yürüttükleri politikayı anlayamayan ve bir diplomatın sahip olması gereken birikime sahip olmayan Ali Efendi, (Herbette, 1997: 130-154) Fransa'nın 1798'deki Mısır seferini Babıâli'ye bildirememiş bunun sonucunda padişahın sert tepkisine maruz kalmıştı (Karal, 1938: 167-177).[23] Aynı basiretsiz tavrı barış görüşmelerinde de sürdürünce Paris'e gönderilen Amedi Galip Efendi bu görevi yerine getirmişti.

19. yüzyılın başında Osmanlı-Fransız ilişkilerini olumsuz etkileyen Fransa'nın Mısır macerası sonrasında gerginliği yumuşatmak ve ilişkileri yeniden kurmak amacıyla Fransa'ya gönderilen Mehmet Sait Halet Efendi'nin '*Kafiristan'* dediği bu ülkeyle ilgili yorumları gelenekçi çevrelerin Batıya bakışını ortaya koymak açısından ilgi çekicidir. 1802-1806 yılları arasında Fransa'da görev yapan Halet Efendi, meşhur Reis'ül küttap Raşit Efendi'nin mühürdar yamaklığını yapmış, Ebubekir Sami ve Ohrili Ahmet Paşaların kethüdalığı görevlerinde bulunmuş, bunun yanında Mevlevi Tarikatının önde gelen isimlerinden Galip Dede'yle dostluk kurmuş olan bir memurdu (Karal, 1940b: 9 vd.). Fransa'ya ve buradaki toplumsal ortama karşı son derece önyargılı olmasının başlıca nedeni ülkesinde Nizam-ı Cedid hakkında giderek artan muhalefet odaklarından ve bilhassa muhafazakar kesimden gelebilecek tepkilerden çekinmesiydi. Şu satırlar söz konusu ruh haline işaret etmektedir: *"Frengistan'ı, size ihafe veyahut iğva için, her kim sena ederse sual buyurasız; sen Avrupa'ya gittin mi deyu? Hayır gitmedim; tarihlerden biliyorum der ise; iki kısımdan biridir ki şimdi izah olunur: Beli gittim ve biraz zaman eğlendim derse Frenklerin taraftarı ve casusudur. Gitmedim der ise iki kısımdır: Ya eşektir, Frenklerin yazdıklarını dinler, yahut gayret-i diniyesinden tamamen Frenkleri metheder ki zemminde ehl-i İslam çıksın deyu; işte bu kaide-i külliyeyi bilemez."* (Karal, 1952: 316).

Halet Efendi, bir başka mektubunda ise Frengistan 'sakil', 'zalam-ı küfr, cemi-i mahalini istiap etmiş', 'müferrihliği Müslümana göre değildir' diyor ve İstanbul'da yaşama şansına sahip olanları bahtlı, kendisini de içinde bulunduğu şartlardan ötürü bahtsız sayıyor. Sıklıkla can sıkıntısından

[22] Raşid Efendi, "Reis'ül küttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layıhanın Suretidir.", 21 Aralık 1797, Sultan Selim-i Sâlis Devrine Aid Muhâberât-ı Siyasiyye, İ.Ü. Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr. 886, s.6

[23] Ali Efendi'nin Doğu Akdeniz'deki gelişmelerden tamamen habersiz olması, Fransa'nın İskenderiye'yi zaptettiği sırada yazdığı bir mektupta bunun aksini söylemesi üzerine sinirlenen III. Selim elçinin gönderdiği tahrirat üzerine "Ne eşek herifmiş" şeklinde not düşmüştür.

bahsederek Fransızca öğrenmeye heves bile etmediğini, vakit geçirmek için beraberinde götürdüğü Mevlevi Mehmet Dede ile Kur'an okuduklarını yazıyor (Karal, 1952: 314). Elçi, Frenklerden bahsederken, "akıl bakımından bizim kayıkçılarımız seviyesinde olduklarını, politikalarının gayet kaba olduğunu, bizim gibi şeci askerlere ve vükelaya sahip olmadıklarını, hayvanat-ı acibe gibi" askerleri bulunduğunu iddia ediyor. Fransızların kralları olmadığından devlet olamadıklarını, "it derneği" denilmeye layık bir hükümet şekli kurmuş olduklarını, Bonaparte'nin görevlendirmiş olduğu bakanların 'eşkıya sergerdeleri' gibi olduklarını, Talleyrand'ın 'papaz bozuntusu' ve devletlerarası münasebetlerde 'cahil' olduğunu ileri sürüyor (Karal, 1940b: 34-35).

Buna karşılık aynı elçilik heyeti içinde yer aldığı halde Halet Efendi gibi düşünmeyen, farklı bir şekilde yaklaşım sergileyenler de bulunmaktadır. Divan-ı Hümayun katiplerinden Nazmi Efendi'nin Babıâli'ye sunduğu raporlarda büyükelçinin aksine olumlu ifadelere yer verilmesi dikkat çekmektedir. Napoleon'un kişiliği, askeri yapı ve disiplin konularındaki aktarımları padişahın ufkunu açacak nitelikte olup, Paris'teki askeri okullar hakkında yazdıkları ilginçtir: "Ofiçiyallar (zabitler) hemen def'aten ofiçiyal olmayup, Paris şehrinde politika ve coğrafya ve hendese ve saire sanayi-i harbiye tahsili için bir kaç adet mekteplerde devlet tarafından okutulurlar, on dokuz yirmi yaşında altı bin neferden mütecaviz kimseler tedris ve tahsil-i sanayi-i harbiye ile meşgul olup tamamen gereği gibi tahsil-i ulum ettikten sonra, bittecrübe meharete göre yüzbaşı, binbaşı olurlar." Osmanlı Devleti'nde son dönem askeri okulların şekillenişinde etkili olduğu anlaşılan bu gözlemlerin Halet Efendi'nin iddialarından hayli farklı olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Nitekim III. Selim tarafından 1806'da Napoleon Bonaparte'a elçi olarak gönderilen Seyyid Mehmet Emin Vahid Efendi'nin kaleme aldığı Fransa Sefaretnamesi de Halet Efendi'nin aksine farklılıkları dışlamaktan çok anlamaya çalışan bir tavırda yazılmıştır. Kendisine ters gelen kimi uygulamalar karşısında *"elküfrü milletün vahide"* şeklinde ifadelere yer verilse bile sefaretnameden elçinin burada gördüğü ekonomik ve toplumsal kurumlardan etkilendiği anlaşılmaktadır. Zengin kütüphaneler, tıp eğitimi, yetimler yurdu ve kentlerdeki maddi gelişmişlik unsurlarına vurgu yapılması bunun sonucudur. Özellikle Osmanlı sefirinin gözünden Napoleon'un tasvir edildiği bölümler dikkat çekicidir. Mehmet Vahit Efendi'ye göre Napoleon'un dünyaya egemen olma hayaliyle yönetimde otoritesini kurmak ve askeri disiplin sağlamaktan başka bir zevki yoktur. Sefaretnamede ilgi çekici siyasi görüşlere rastlanmamakla beraber dönemin Viyana ve Varşova gibi kentleri renkli bir üslupla tasvir edilir (Ercan, 1991: 73-125).

Batıyı algılamada olumsuz tavır takınanların karşısında olumlu yaklaşanların düşünceleri ve hareket noktaları 19. yüzyıl Osmanlı aydınının profilini belirlemek açısından önem taşır. Gerek Tanpınar'ın, gerekse Lewis'in Batıya bakışı açısından ayrı bir önem verdikleri Seyyid Mustafa Sami Efendi bu

tip Osmanlı aydınlarından biridir (Tanpınar, 1956: 124-126, Lewis, 1984a: 133). Klasik tarzda kaleme alınmış olan eseri özellikle Tanzimat aydınları üzerinde etkisini göstermiştir. Unat'ın son derece sathi bulup önemli sayılabilecek hiçbir bilgiyi içermediğini belirttiği ***Avrupa Risalesi*** Osmanlı Batılılaşma hareketi içinde önemli adımlardan birini oluşturan Tanzimat Fermanı'nın ilanından birkaç yıl öncesinde Osmanlı aydınlarının en azından bir bölümünün konuyla ilgili düşüncelerini göstermesi açısından dikkat çekici bir kaynaktır (Unat, 1987: 214-215). Tanpınar'ın işaret ettiği üzere gördüğü şeyler yabancı dil bilmeyen, gezdiği yerlerin kültürüne yabancı bir adamın gördükleri olmakla beraber, yazdıkları dikkatli bir gözleme dayalı ve derinliklidir.

1838'de sefaret başkatipliği göreviyle gittiği Paris'ten seleflerinden Halet Efendi'nin aksine çok etkilenmişe benzeyen Mustafa Sami Efendi, Paris halkını zevk, safa ve gösterişe düşkün bulmakla beraber namuslu, alçakgönüllü, vatan ve millet sevgisiyle dolu olarak nitelendirir (Mustafa Sami Efendi, 1996: 106). Burada gördüğü din ve mezhep konusundaki hoşgörü takdir ettiği bir durumdur. Gözlediklerinden gelişmiş bir toplumun ancak eğitilmiş insanlarla sağlanabileceği sonucunu çıkardığından eğitim üzerinde özellikle durur. Onun ifadesiyle *"erkek kadın bütün Avrupa ahalisi okuyup yazmayı bilirler. Bilhassa Fransa'da her çeşit şahıs, hatta sıradan bir hamal yahut bir çoban bile, en azından kendisine ait bir mektubu olsun okuyup yazmaya muktedirdir."* (Mustafa Sami Efendi, 1996: 108). Kör, sağar, dilsiz gibi özürlü çocukların eğitimine verilen önem ve bunlarla ilgili açılan özel okullar, ulaşım ve haberleşmeye yönelik posta ağı, bilim ve teknolojideki ileri düzey Mustafa Sami Efendi'nin hayranlığını kazanan diğer unsurlardır. Tıbbi sahadaki gelişmelerden bahsettiği ve akıl hastalarının tedavisiyle ilgili gözlemlerini anlattığı bölümdeki özeleştirisi samimi bir üslubu yansıtmaktadır: "Avrupalılar tıp ilmindeki bu kadar ilerlemeleriyle, böyle cinnet duçar olmuş olanların şifasının onların hoşça tutulmalarına bağlı olduğuna karar vermişlerdir. Buna göre, bizim memleketimizde deli kötek ile uslanır denilmesi akılsızca bir söz imiş." (Mustafa Sami Efendi, 1996: 112). Çevre ve tarih bilincinin gelişmiş olması, tarihi eserler konusundaki duyarlılığı anlatırken çıkarımları isabetlidir.

Yazar Avrupa'nın gelişmişlik nedenlerinden biri olarak bilimsel alandaki yeniliklere paralel olarak tarihe duygusallıktan uzak bir biçimde bugünü çözmede ve anlamada anahtar rolü vermelerini gösterir. Eserinin sonunda ise Avrupa'nın Osmanlı'nın her alanda önünde olmasının arkasındaki gerçeği kendince şu şekilde irdeler: "Avrupalılar, dünyada en büyük utanç ve mahcubiyetin cehaletten olduğunu hüküm ve imza eylemiş oldukları için, artık bu konuda devlet ve milletçe tam anlamıyla çaba ve özen göstermekte ve yukarıda da geçtiği üzere ama ve dilsizlere varıncaya kadar müstakil mektepler ve her bir fen için sayısız dershaneler kurup, herkes kız erkek bütün çocuklarını en az on sene eğitmeye titizlikle dikkat etmektedirler." (Mustafa Sami Efendi, 1996: 115-116).

Sefaretnamesinde Avrupa'dan övgü dolu ifadelerle bahseden Mustafa Sami Efendi pozitivist zihniyeti benimseyen geleneğin ilk örneklerinden biridir. Ortaylı'ya göre Tanzimat arifesinde Osmanlı bürokratının pragmatik ve gözlemci Batıcılığını ifade eden bu portre, bizdeki bir 'Batıcı' tipinin ilk örneklerinden sayılabilir. Mustafa Sami Efendi'nin risalesinin Tanzimat ricali üzerinde etkisinin olduğu anlaşılmaktadır (Ortaylı, 2001: 41).

Osmanlı sefirlerinin resmi görevle gittikleri ülkeler hakkında yazdıkları sefaretnamelerde gözleme dayalı karşılaştırmalı yöntemin yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Avrupa'da burjuvazinin kültürel atmosferini belirlediği kentler Osmanlı elçileri için modern uygarlığın sembolü olarak algılanmıştır. "Teknolojik dinamizm, davranış kurallarındaki belirgin somutluk ve hepsinden önemlisi hayatı idare eden işlevsel kurumlar arasındaki rasyonel bütünlük bu sembolün içeriğini oluşturmaktaydı. Buna ek olarak kentsel mekan organizasyonundaki simetrik düzen de, sembolün bir plan ve program doğrultusunda biçimlendiği düşüncesini doğurmuştu." (Işın, 1984: 252-253). Ancak tüm bu sembolik yaklaşımlar kimi zaman gelişmelerin arkasındaki asıl nedenin tespit edilmesini güçleştirebiliyordu. Bunun yanısıra kültürel ve toplumsal farklılıklar da söz konusu durumda belirleyici oluyordu. Buna en tipik örnek Mehmet Şekip Efendi'nin 1848 Devrimi hakkındaki yorumlarıydı (Mehmet Süreyya, 1996: 1574). Divan-ı Hümayun kaleminden yetişen Londra ve Viyana sefirliklerinin yanısıra 1840 Londra Konferansı'nda görev yapan Mehmet Şekip Efendi Avrupa'da dalga dalga yayılan devrim havasının Viyana'ya kadar ulaştığını belirttiği tezkiresinde eylemleri 'edepsizlik' eylemcilerin ve halkın bağımsız yargı, serbestiyet, meşruti hükümet gibi taleplerini 'zararlı şeyler' olarak nitelendirir. 1848 Devrimleri'nin Osmanlı sefirinin satırlarından yansıması emperyal bir dayanışmayı anımsatacak biçimde Metternich yanlısı bir havadadır. Şekip Efendi olayların ardındaki nedenleri aramaktan çok gelişim sürecini tasvir etmekle yetinir. Bu anlamda bakış açısı 1908 devrimi karşıtlarının o dönemi anlatırken kullandıkları üsluba şaşırtıcı şekilde benzemektedir (Tuncer, 1998: 34-35).

19. yüzyılın Osmanlı Devleti açısından genel karakteristiğini devletin kurtuluşuna dair üretilen çözüm önerileri oluşturacaktır. Batılılaşma hukuk ve devlet bürokrasisi başta olmak üzere toplumsal yaşamı biçimlendirmeye başlarken, Batı'nın kurumları ve kültürel unsurlar gündelik yaşamın içine girmeye başlayacaktır. Bu dönemde elçilik göreviyle Avrupa'da bulunmuş bürokratların kaleme aldıkları eserler yine belirleyici rol üstlenecektir. Özellikle Sadık Rıf'at Paşa'nın yazmış olduğu ***Avrupa Ahvaline Dair Risale*** özel bir önem taşımaktadır. Burada savunduğu ve ortaya koyduğu ilkelerle Tanzimat Fermanı'nın hazırlanış sürecinde etkili olduğu anlaşılan Sadık Rıf'at Paşa Avrupa devletlerinin gelişmişlik nedenini "insan haklarına saygılı hukuk devletini" kurmada gösterdikleri başarıya bağlar. Ona göre "Avrupa'nın şimdiki sivilizasyonu ve usul-i men'usiyyet ve medeniyeti

iktizatınca menafi-i mülkiyye-i lazımelerinin ilerlemesini ancak teksir-i efrad-ı millet ve imar-ı memalik ü devlet ve istihsal-i asayüş ü rahat esbab-ı adidesiyle icra ve istihsal etmekde ve bu misillü menfa'at-ı külliye ile ilerüleyüp yekdiğer üzerine halen ve i'tibaren kesb-i meziyyet eylemektedirler. Bu madde-i lazımenin üss-i esası dahi her bir akvam ve milletin can ve mal ve ırz u itibarı hakkında emniyyet-i kamilesinin istihsaline, hukuk-ı lazıme-i hürriyetin kema-yenbağı icrasına merbut olduğundan..." Avrupa devletleri güçlü ve bir o kadar da başarılı olmuşlardır (Türköne, 2000: 188-199). Benzeri nitelikli yorumlara Tanzimat Fermanı ve sonraki dönemin biçimlenmesinde önemli bir rolü olan Mustafa Reşit Paşa'nın yazdıklarında da rastlanması şaşırtıcı değildir. *"...Biz medeniyetsiz hiçbir şey asla olamayız. O medeniyet de, sadece Avrupa'dan bize gelebilir."* diyen Mustafa Reşit Paşa, Batı'nın Osmanlı devlet ricali arasında değişen imajını ortaya koymada en çarpıcı örnek olacaktır.

SONUÇ YERİNE

Klasik dönemde Osmanlıların Batıya olan yaklaşım yalnızca coğrafi bir anlam ifade etmeyip, klasik gaza geleneğinin sonucu olan Dar'ül harp anlayışının yansımasıydı. 'Batı' önceleri Osmanlı için İslam'ın mesajının taşınması gereken bir alanı tanımlayıp, bu yönüyle kendi dışındaki farklı bir dünyayı temsil etmekteydi. Söz konusu bakış ve değerlendirme diplomatik alanda daha yoğun bir şekilde gözlenmekteydi. Gayrı müslim ülkelere olan yaklaşım temkinli ve bir o kadar da üsttendi. Bunda önyargıların etkisi büyüktü. Osmanlı padişahlarının dostane ilişkiler kurmak amacıyla kaleme aldırdıkları mektuplardaki hitap şekilleri geleneksel yaklaşım kapsamında şaşırtıcı değildi. Sultan III. Murat'ın Avusturya ve Macarlara karşı kazandığı zaferi İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'e müjdelemek için yazdırdığı namede kullandığı ifadeler bu anlamda değerlendirilebilecek nitelikteydi. Katip Çelebi ve Evliya Çelebi gibi yazarların eserlerinde sık sık benzeri türden nitelendirmelere rastlanması aynı zihniyetin sonucuydu. Bununla birlikte karşılıklı ilişkiler siyasi ve ekonomik düzeyde devam etmiştir. Osmanlı Devleti 18. yüzyıla değin sürekli elçilikler yerine gerekli durumlarda gönderdiği fevkalade elçiler aracılığıyla diplomatik ilişkilerini sürdürmüştür.

Devletin bünyesinde iç ve dış gelişmelere bağlı olarak beliren 'inhitat' geleneksel yaklaşımda değişim yaratmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı diplomatik kurumları yeni dönemin gereksinimlerine uygun olarak dönüşüm yaşarken, Batı geçmiş dönemlerin aksine merak edilen hatta zamanla örnek alınan bir konuma gelecektir. Batıyı tanıma ve ilk elden bilgi aktarma konusunda diplomatik misyonla buralarda bulunmuş olan elçilerin yazdıkları belirleyici olacaktır. Çoğu kez yazdıkları sefaretnamelerle Osmanlı elçileri ıslahat hareketlerine ilham vereceklerdir. Bu

itibarla sefaretnameler yalnızca diplomasi tarihi açısından değil, kendi dışındaki bir başka dünyayı ya da yaşam alanını algılamadaki değişimin ipuçlarını vermek açısından da tarihçilerin ilgisini beklemektedir. Osmanlı sefaretnamelerinde görülen temel özellik dış dünyayı tanıma ve aktarma konusunda çoğunlukla samimi bir üslupla kaleme alınmış olmalarıdır (Lewis, 1994: 118).[24] Bununla birlikte elçilerin büyük bir bölümü derinlemesine analiz yapabilecek donamında olmağından daha çok gözlem ve nakle dayalı biçimde yeni dünyaların ve yaşam kalıplarının tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Bu aktarımlara göre Batı Osmanlı elçileri için tarz-ı hayat, zengin yaşam, renk, ihtişam ve güzel cins bahçeler ve artık hoşlanmaya başladıkları Batı müziğidir. Nadir de olsa siyasi kurumlara değinildiği görülür. Özellikle 18. yüzyıl Osmanlı politik düşüncesini biçimlendiren Batılılaşmanın adı tam anlamıyla konmamıştır. Aynı şekilde "Batı'nın siyasal kurumlarının kabul ya da ret anlamında mülahazaya alınması hiç söz konusu değildir." (Ortaylı, 2001: 40). Ancak bir sonraki yüzyıla hazırlanış sürecinde Batıyı ve kurumlarını farklı bir yaklaşımla tanıma, değerlendirme işlevi belli sınırlarla dahi olsa sefaretnameler yoluyla başlamıştır. Özellikle kaleme alanların zeka ve donanımlarına bağlı olarak belirleyicilikleri artmıştır. Elçilerin büyük bölümü 16. ve 17. yüzyıl nasihatname yazarlarının derinliğine sahip olmadıklarından çalışmaları teorik olmaktan çok somut gözlemlere dayanmıştır.

Çoğunlukla gözleme dayanan ve kimi zaman Halet Efendi örneğinde olduğu gibi önyargılı ve yetersiz olan sefaretnamelerin bir kısmı kurtuluşu kurumlarını Batılı anlamda dönüştürmekte gören Osmanlı devlet adamları için adeta yol gösterici olmuştur. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı elçileri aracılığıyla imparatorluk yeni siyasi kavramlarla tanışma imkanını bulmuştur. Kimi yazarlarca ilk kez Tanzimat Fermanı'nda kullanıldığı iddia edilen *serbestiyet* tabiri aslında 18. yüzyıl sefaretnamelerinde sıkça rastlanan kavramlardan biriydi (Lewis, 1984b: 56-57)[25].

19. yüzyıla gelindiğinde ise artık resmiyet kazanan Batılılaşma hareketi sefaret izlenimlerinden çok bu ülkelere –özellikle Fransa'ya- eğitim amacıyla gönderilen öğrencilerin etkisi ve Osmanlı aydınlarının verdiği düşünsel mücadeleyle şekillenecektir. Bunun yanında Osmanlı hariciyesinden yetişme devlet adamlarının yazdıkları içerik olarak yüzyıl öncekilerden daha kapsamlı ve

[24] Osmanlı sefaretnameleri elbette türlerinde tek değildirler. Mağripli sefirlerin yazdıkları sefaretnameler de edebi bir ekol oluşturmuştur. Hatta 17. ve 18. yüzyıllarda kaleme alınmış olan Mağrip sefaretnameleri Osmanlıdaki örneklerin aksine Avrupa hakkındaki gelişmelere, ekonomik, sosyal ve dini uygulamalara daha ayrıntılı yer vermişlerdir. Bernard Lewis bu durumu Mağrip ülkelerinin kendinden daha güçlü olan ötekini tanıma ihtiyacını Osmanlılara göre daha erken bir dönemde hissetmiş olmalarına bağlamaktadır. Aynı yazara göre Avrupa karşısında 17. yüzyıla kadar üstünlüğü elde tutmuş olan Osmanlı dünyası bu türden bir ihtiyacı hissetmemiştir.

[25] Elçi Yirmisekiz Mehmet Çelebi eserinde**1** Toulouse ve Bordeaux serbest şehirlerine yaptığı ziyaretleri anlatır. 1790'da Berlin'e giderken Macaristan'dan geçen Elçi Azmi Efendi eski İmparator Joseph'in Macarları kadimi serbestiyetlerden yoksun bırakıldığını, halefi Leopold'un ise bu hakları iade ettiğini belirtir. Aynı şekilde Moralı Esseyid Ali Efendi ve Reis'ül Küttap Atıf Efendi'nin yazdıklarında da serbestiyet sözcüğü geçer.

yönlendirici olarak etkisini sürdürecektir. İmparatorluğunun bürokrasi ve kurumlarının büyük bir transformasyon yaşadığı son yüzyılda Batıyı yalnızca tanıma değil, aynı zamanda model oluşturma kaygısı ön plandadır. Bu durum yalnızca Osmanlılarla sınırlı olmayıp İslam dünyasının genel eğilimi olarak belirmektedir.[26] Gerek Mustafa Reşit Paşa gerekse Viyana sefiri Sadık Rıf'at Paşa gibi devlet adamları yazdıklarıyla 'ideal modeli' oluşturmaya çalışacaklardır. 19. yüzyılın Osmanlı aydını kendisini ister istemez bu modeli belirleme tartışmalarının ortasında bulacaktır.

Kaynakça

Ahmet Resmi Efendi (1980): *Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, İstanbul: Tercüman Yayınları

Akıncı, Gündüz. (1973): *Türk-Fransız Kültür İlişkileri*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları

Aksan, Virginia (1997): *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Aktan, Ali (1995): *Osmanlı Paleografyası ve Siyasi Yazışmalar*, İstanbul: Osmanlı Yayınevi

Aktepe, Münir (1971): "Mehmet Efendi'nin Lehistan Sefareti ve Sefaret-Namesi (1730-1731)" *Tarih Enstitüsü Dergisi,* S.: 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, ss. 131-140

Altar, Cevat Memduh (1980): *15.Yüzyıldan Bu Yana Türk ve Batı Kültürlerinin Karşılıklı Etkileme Güçleri Üstüne Bir İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

Altınay, Ahmet Refik (1973): *Lale Devri*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

And, Metin (1958): *Gönlü Yüce Türk*, Ankara: Dost Yayınları

Babinger, Franz (1981): *Osmanlı Tarih Yazarları*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

Bassiouni, M. Cherif (1980): "Protection of Diplomats Under Islamic Law", *The American Journal of International Law*, S.: 74, New York: ss.609-633

Baysal, Jale (1968): *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar***,** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Berkes, Niyazi (1985): "Unitarianizm ve Matbaa", *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, İstanbul: Adam Yayınları, ss. 85-100

Bilim, Cahit (1990): "Ebubekir Ratip Efendi, Nemçe Sefaretnamesi", *Belleten*, c.56, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 261-297

Ercan, Yavuz (1991): "Seyyid Mehmet Emin Vahit Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi***,** S.: 2, Ankara: ss.73-125

Evliya Çelebi (1991): *Seyahatname,* C.7, İstanbul: Üçdal Yayınları

Girgin, Kemal (1990): *Hariciye Tarihimiz*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

[26] İranlı Ebu Talip Han Ebu Hasan Şirazi, sonraki dönemde Mısırlı Rıfa'a el-Tahtavi, Tunuslu Hayrettin Paşa gibi isimler Batının bazı kültürel değerleriyle Doğu arasında paralellikler kurmaya çalışarak ülkelerindeki Batılılaşma hareketine belli bir ivme kazandıracaklardır.

Göçek, Fatma Müge (1990); "Encountering the West: The French Embassy of Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi (1720-21)", *Social and Economic History of Turkey***,** Ed. Heath W. Lowry, İstanbul: ISIS Yayınları, ss. 79-84

Herbette, Maurice (1997): *Fransa'da İlk Daimi Elçi Moralı Esseyit Ali Efendi (1797-1802)*, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Pera Yayınları

Işın, Ekrem (1984): "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi***,** C.2, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.352-362

İnalcık, Halil (1964): "Reis-ül Küttap", *İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, ss. 671-683

İpşirli, Mehmet (1994): "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmelettin İhsanoğlu, C.1, İstanbul: IRCICA Yayınları, ss.139-280

Karal, Enver Ziya (1952): "Halet Efendi Avrupa'yı Nasıl Görüyordu", *Türk Dili Dergisi*, C.1, S.: 2, Ankara: s.316

Karal, Enver Ziya (1940a): "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları, ss. 13-30

Karal, Enver Ziya (1938): *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Karal, Enver Ziya (1940b): *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Koçu, Reşat Ekrem (1934): *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, İstanbul: Muallim Halit Kitabevi

Kuran, Ercüment (1968): *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kurulması ve İlk Elçiliklerin Siyasi Faaliyetleri*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları

Kütükoğlu, Bekir (1993): *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)***,** İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları

Lewis, Bernard (1984a): *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Lewis, Bernard (1984b): "Serbestiyet", *Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, ss. 47-65

Lewis, Bernard (1994): *The Muslim Discovery of Europe*, London: Phcenix Press

M. Rasıh Paşa, *M. Rasıh Paşa Sefaretnamesi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, no. 5084

Mehmet Çelebi (1989): *Sefaretname*, Haz. Beynun Akyavaş, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları

Mehmet Süreyya (1996): *Sicill-i Osmani*, C.5, İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları

Mustafa Hatti Efendi (1999): *Viyana Sefaretnamesi*, Haz. Ali İbrahim Savaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Mustafa Nuri Paşa (1979): *Netayic ül Vukuat*, C.1, Haz. Neşet Çağatay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Mustafa Sami Efendi (1996): *Avrupa Risalesi: Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri*, Haz. Fatih Andı, İstanbul: Kitabevi Yayınları

Nicolson, Harold (1970): *Diplomasi,* İstanbul: Altın Yayınları

Orhonlu, Cengiz (1975): "Osmanlı Devletinde Tercümanlık", Atatürk Konferansları, C.5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 13-25

Ortaylı, İlber (1982): "Joseph Hammer ve Osmanlı Tarihçiliği", *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul, Hil Yayınları, ss. 55-63

Ortaylı, İlber (1985): "Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,* İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 278-280

Ortaylı, İlber (1999): "Osmanlı Kimliği", *Cogito; Osmanlı Özel Sayısı,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss.77-85

Ortaylı, İlber (2001): "Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar", *Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi*, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.37-42

Parmaksızoğlu, İsmet (1983): "Bir Türk Diplomatının Onsekizinci Yüzyıl Sonunda Devletlerarası İlişkilere Dair Görüşleri", *Belleten*, C.47, S.: 186, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 527-535

Perin, Cevdet (1940): *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Raşid Efendi, "Reis'ül küttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layıhanın Suretidir.", 21 Aralık 1797, *Sultan Selim-i Sâlis Devrine Aid Muhâberât-ı Siyasiyye*, İ.Ü. Kütüphanesi Türkçe Yazma, nr. 886

Sander, Oral (1993): *AnkanınYükselişi ve Düşüşü*, Ankara: İmge Yayınları

Sauer, Franz (1972): "Hammer-Purgstall", *Belleten,* S.:141, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.79-83

Savaş, Ali İbrahim (1996): "Osmanlı Diplomasisinde El-Kadimi Yüzaru Kaidesi" *Münir Aktepe Armağanı*, İstanbul: İstanbul Üniveristesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, ss. 431-456

Sefaretname-i Mehmet Çelebi (1970), Haz. Şevket Rado, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları

Soysal, İsmail (1964): *Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Soysal, İsmail-Eren, Eren (1977): *Türk İncelemeleri Yapan Kuruluşlar,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Süslü, Azmi (1983); "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri", *Belleten,* C.XLVII, S.:185, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 259-279

Şen, Adil (2003); *Osmanlı'da Dönüm Noktası: III. Selim'in Hayatı ve Islahatları*, Ankara: Fecr Yayınları

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1956): *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Tansel, Salahaddin (1946): "Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında", *Belleten,* C.10, S.: 39, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 271-292

Tuncer, Hamdi Can (1998), "Osmanlı Sefiri Şekip Efendi'nin Gözüyle 1848 Devrimi", *Toplumsal Tarih,* C.9, İstanbul, ss.34-35

Tuncer, Hüner (1983): "Ebubekir Ratip Efendi'nin Ozan Yönü", Belleten, C.XLVII, S.: 186, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 583-585

Tuncer, Hüner (1972): "Ebubekir Ratip Efendi'nin Viyana Mektupları", *Belleten,* C.XLIII, S.:169, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 73-106

Tuncer, Hüner (1995): *Eski ve Yeni Diplomasi,* Ankara: Ümit Yayınları

Tuncer, Hüner (1997): *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Ankara: Ümit Yayınları

Türköne, Mümtaz'er (2000): "Tanzimat Fermanı ve Mehmet Sadık Rıf'at Paşa", ***Yeni Türkiye,*** S.: 33, Ankara: s. 188-199

Tyan, E. (1954), *Institutions du droit public musulman*, C.2, Paris

Unat, Reşit Faik (1987): *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1939): "Selim III'ün Veliaht İken Fransa Kralı Luı XVI İle Muhabereleri", *Belleten,* S.5/6, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 191-246

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1975): "Tosyalı Ebubekir Ratip Efendi", *Belleten,* C.29, S.:153, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 49-76

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1995a): *Osmanlı Tarihi,* C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1995b); *Osmanlı Tarihi,* C.3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Yuryaydın, Hüseyin G. (1987): "Ahmet Resmi Efendi ve Bazı Düşünceleri", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 65-71